

Республика Хүнү, Наадым-биле!

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 100 (17429)

2007 ЧЫЛДЫҢ
АВГУСТ 14,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.30.
Садар өртээ 4 рубль.

Байыр чедиршишкиннери

Эргим чаңгыс чер-чуртчулар!

Силерге Республика Хүнү-биле база малчыннарның «Наадым-2007» байырлалы-биле чиректин ханызындан байыр чедирип тур мен!

Бистиң календарымыста бо ийи байырлал хуннериниң дакпырлажып турары ханы уткалыг. 1921 чылда Азияның таптыг-ла ортузунга тургустунган хамаарышпас күрүчени Таңды-Тыва Арат Республика деп адааны таварылга эвес. Чогум-на малчын арат кижиге тыва ниитилелдин өзээ, а чурттуң ажыл-агыйының үндезини — көдээ ажыл-агый бооп турган.

Бөгүнде безин малчынның, саанчынның, мал ажаакчызының ажылы — көдээде өзүлелерниң хөй кезиниң чаагай чоруунуң үндезини, республиканың көдээ ажыл-агыйын катап тургузарынга кол быра бооп турар. Малчын кижиниң тускай эрге-байдалы бистиң Конституциямыста быжыглаттынган, ооң мал ажылынга тураскааткан 83 чүүлүнде ону тыва улустуң ажыл-агый чорудулгазының шаг-шаандан хевирин бооп турарын айыткан.

Амгы үеде бисте сөөлгү он чылдарда көдээ ажыл-агыйда тургустунуп келген эки эвес талалыг чүүлдерни ажыл эртериниң боттуг аргалары тургустунган. Мурнады көөр «АУК-тү хөгжүдери» национал төле-

вилел — федералдыг төп көдээде байдалче онза кичээнгейни угландырып турарының демдээ-дир.

Көдээ ажыл-агыйны республиканың Чазааның ажылында колдады көөр угландырышкын кылдыр база хүлээп көргөн. Ол адырга акшалаңдырышкынны беш катап улгаттырган. Ол кадында бис ук адыр доп-дораан күзээнивис түңнелдерлиг болгаш бедик орулгалыг болу бээр деп бодаайн турар бис. Ынчалзажок көдээни катап дургискеш, чүгле ынчан эң кол сорулганы-чоннуң чаагай чоруун болгаш ооң амдыралының шынарын экижидерин чедип ап болур.

Бо хуннерде көдээниң бөдүң ажыл-ишчилери-малчын араттар байырлал хуннериниң кол маадырлары бооп турарлар.

Силерниң күш-ажылыңар, талантыңар база шыдамыңар дээш мөгейип тур бис.

Бойдус база силерге чаянныг-ла болзун.

Силерге бүгү-ле чүүлдер чаянныг, амдыралга болгаш күш-ажылга чедишкиннерлиг болзун!

Тываның бүгү чурттакчыларыңа кадыкшылды, аас-кежикти, төрөөн Тывавыстың болгаш Россиявыстың чаагай чоруу дээш ажыл-херектерге чедишкиннерни күзедим.

Хүндүткел-биле,

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Албанның аян-чоруу

РОССИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ ВЛАДИМИР ПУТИН ТЫВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕН

Дүүн, август 13-те, 10.05 шакта Россияның Президенти Владимир Путин болгаш Монаконун хааны Альберт II Тывада уждуп чедип келген. Кызылдың аэропортуңа оларны Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол, Россияның ОБЯ сайыды Сергей Шойгу

олар уткаан. Хүндүлүг аалчылар ол-ла хүн Тере-Хөл кожуунче уждупканнар, олар аңаа бурунгу уйгур «Пор-Бажиң» шивээзинде археологтуг ажылдарның чоруп турары-биле таны-жарлар. Аян-чоруктуң планында оон аңгыда Тываның бойдузунун болгаш культуразының онзагай талалары-биле таныжылга, Республика Хүнүнүң болгаш Наадым байырлалдарының хемчеглеринге киржилге көрдүнгөн.

Монаконун хааны Альберт II Россияда бо хуннерде Монако биле Россияның аразында дипломаттыг харылзааларны тургусканының соонда албан-хуузунун бирги аян-чоруун кылып чоруп турар.

ЧЫЛДЫҢ ТЕРГИИН СААНЧЫЗЫ — НАТАЛЬЯ ЧУРЧУН

Август 11-де Таңды кожуунун Сергей Шойгу аттыг «Балгазын» көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө кооперативиниң Красноярковка сүт-бараан фермазынга «Эң тергийн саанчы-2007» деп республика конкурзу болуп эрткен.

Шак мындыг деңнелдиг конкурс сөөлгү катап 16 чыл бурунгаар болуп эрткен. Көдээ ишчилерниң мергежилдинге аныктарның сонургалын көдүрер болгаш агроулетпур комплекзин хөгжүдеринче угланган чамдык системалыг хемчеглерни Тыва Республиканың чаа тургустунган Чазаа бо чылын ап эгелей берген. Ынчангаш бо конкурс көдээ ажыл-агыйны хөгжүдөр дээш ап чорудуп турар хемчеглерниң бир кезээ болур дээрзин ТР-ниң Көдээ ажыл-агый

болгаш аш-чем ямызының сайыдының оралакчызы Айдың Аран-дол чугаалап турду.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем ямызы «Эң тергийн саанчы-2007» республика конкурзун эрттирер чер кылдыр Сергей Шойгу аттыг «Балгазын» көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө кооперативиниң Красноярковка сүт-бараан фермазын шилип алганы таварылга эвес. Экономиктиг кризистин берге чылдарында чүгле камгалап артыган эвес, сүт продукциязын сайгарып-саарар талазы-биле чаа технологияны шигээдип ап, республиканың чурттакчы чонун шынарлыг сүт аймааның продукциязы-биле хандырып турар бүдүрүлгелерниң бирээзи кылдыр тургустунуп келген.

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМАЙЫМ — ЧОРГААРАЛЫМ, ТҮРЛҮГ ОМААМ

Тос чүзүн малы-биле байлак чораан,
Тоолзуг оран Тыва чуртун эргип кээрге,
Ада-өгбе бурун шагдан чаяп кааны
Азыраан мал чуртувусту каастап чоруур.

Наадымче чоруп оран малчын арат
Аът, теве, иви, сарлыгы-биле артка доктаап,
Булут шыпкан таңдыларже агын чажып,
Бурганынга сүзүглелин берип чоруур.
Сергей ХЕРТЕК.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ фотоколлажы.

Байыр чедиршишкннери

Эргим чаңгыс чер-чуртчулар!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының өмүнээзинден Республика Хүң-биле, малчыннар байырлары Наадым-биле Тываның бүгү чурттакчыларыга байыр чедирдим!

Бо байырлар бистиң республиканың чурттакчыларыга эң чугула болгаш эргим че-чадаларны — Тываның күрүне тургузулганын эгезин, кижиниң күш-ажылын, күчү-шыдалын, эрес-маадырлыын, төрөөн черивистиң бай-байлаан алдаржыткан база бистиң улус-чонувустуң чаңгыс эп-сеткилдигин илереткен Наадымның хөй чүс чылдыг улусчу үндезин-дазылдарын каттыштырган. Бистиң салгап алганымыс черивис төөгү-биле, алдарлыг күш-ажылчы чаңчылдар-биле чарылбас харылзаалыг. Бистиң бурунгуларымыс, улуг салгалдың кижилери шудургу болгаш шыдамык чорук, күш-ажылга ынакшыл амыдыралчы чедишишкннерниң база төрөөн черивистиң чечектелишкннериниң эки үндезини болур деп чүвени чаңгыс эвес удаа бадтыккап келген.

Наадым хүңдүнде бис амыдыралдың дээди утказы күш-ажылда деп санап, бурунгуларның чаңчылдарына шынчы чорукту камгалап, бодунуң күжүңге бүзүрүп чоруур кижилерге мөгейиксеп турар бис! Боттарының мал-маганын камгалап кадагалап база немештирип чоруур малчыннарга, черде ажилдап чоруур бүгү кижилерге, тараажыларга, ногаажыларга байыр чедирип тур бис! Боттарының ажил-херээнге бердинген кижилер барда, амыдырал чер кырынга уламчылаар.

Төрөөн чериниң ат-алдарын бедик тударын болгаш кадагалаарын республиканың бүгү чурттакчыларыга чиректиң ханызындан күзедивис! Чечектелишкннерни, тайбыңны, чаагай чорукту болгаш аас-кежикти Силерге күзедивис!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В. ОЮН.

Эргим чаңгыс чер-чурттуларым!

Республика Хүң болгаш малчыннар байырлары — Наадым-биле чиректиң ханызындан изиг байыр чедиршишкннерин хүлээп ап көрүңер!

Бо байырларлар че-дүптен туруп келген болгаш, күш-ажылдың кижизиниң күжүн болгаш тура-соруун, төрөөн чериниң бай-шыдалын алдаржыдып, Тывада чурттап турар бүгү чоннарның чаңгыс эптин, демнин көргүзүп турар.

Наадым байырларының хүңнеринде көдээ ажил-агыйның ажилдакчыларыга өөрүп четтиришкннерни, хүндүткелди илередир уjurлуг бис. Чер-биле холбашкан күш-ажылын чурттагалганының кол чүлүк кылдыр санап чоруур бедик тура-соруукту кижилер турда, бистиң республиканың хөгжүлдизи бурунгаарлаар.

Чырык болгаш өөрүнчүг байырлар хүңнеринде республиканың бүгү чурттакчыларыга оларның Россияның болгаш Тываның чаагай чоруу дээш тургузукчу ажил-херээнге чедишишкннерни, тайбыңны болгаш чаагай чорукту, шупту күзэлдери база эгелээшкннери амыдыралга боттанып турарын, аас-кежикти, кадыкшылды күзедим.

Байырлар-биле, чаңгыс чер-чурттуларым!

Хүндүткел-биле,

Тыва Республикада федералдыг Кол инспектор В. ЧЕРНЫШЕВ.

«ӨӨРЕДИЛГЕ» НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛ БЕДИК ҮНЭЛЭЛДИ АЛГАН

Дүүн ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак Тыва Республикада мурнады көөр «Өөредилге» национал төлевилелдин боттанышкынының мониторингиниң талазы-биле РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының ажилчын бөлүү-биле ужурашкан.

РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының Башкы кадрларның билин бедидериниң болгаш эде өөредилгезиниң ака-

демиязының кафедра эргелекчизи Татьяна Болотова национал төлевилелдин боттанылганының бисте онзагай талаларына хамаарыштыр демдеглээни болза: «Силерде бо талазы-биле аңгы-аңгы деңгелдерниң тургузулганы хаара туттунганы эки-дир. Эң эки школаларны болгаш башкыларны шаңнап-мактаарын аңгы-аңгы үнер дөстөрдөн: бюджеттерден болгаш бюджеттен дашкаар фондулардан деткип турар-дыр».

Интернеттен.

ЭҢ ТЕРГИИНИ СААНЧЫ — НАТАЛЬЯ ЧУРЧУН

(Төнчүзү, Эгези 1-ги арында).

«Эң тергийн саанчы-2007» республика конкурзунга Би-Хем, Танды, Бай-Тайга, Өвүр, Каа-Хем болгаш Чеди-Хөл кожууннарда 16 саанчы киришкен, оларның аразында үш эр саанчы база бар. Чижээлээрге, Өвүр болгаш Бай-Тайга кожууннарның адын камгалап Хүлер-оол Монгуш биле Анатолий Күжүгет идепкейлиг киришкенер.

Конкурстун жюри кежигүннери кончуг шыырак специалистерден тургустунган. Олар конкурстун киржикчилериниң машина-биле инек саарының технологиязын мергежилдин, инек саар аппаратты эмгелзери болгаш адырарын үнелзэн, а түңнелинде маргылдааның киржикчилери шылгалдалыг айтырылгарга хары-

лааннар.

Конкурстун түңнелин үндүрүп кээрге, республиканың эң тергийн саанчылары Сергей Шойгу аттыг «Балгазын» көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативинде ажилдап турар болган. Олар Наадым байырларының хемчээлинге эрттирген «Эң тергийн саанчы-2007» республика конкурзунун үш кол шаңналын чаалап алганнар.

«Эң тергийн саанчы-2007»-ниң республика конкурзунун тиелекчизи Сергей Шойгу аттыг «Балгазын» КБК-ниң Краснояровка сүт-бараан фермазының саанчызы Наталья Чурчун болган. Ол бо фермада 30 ажыг чыл саанчылап келген, дуржулгалыг саанчы, хөй

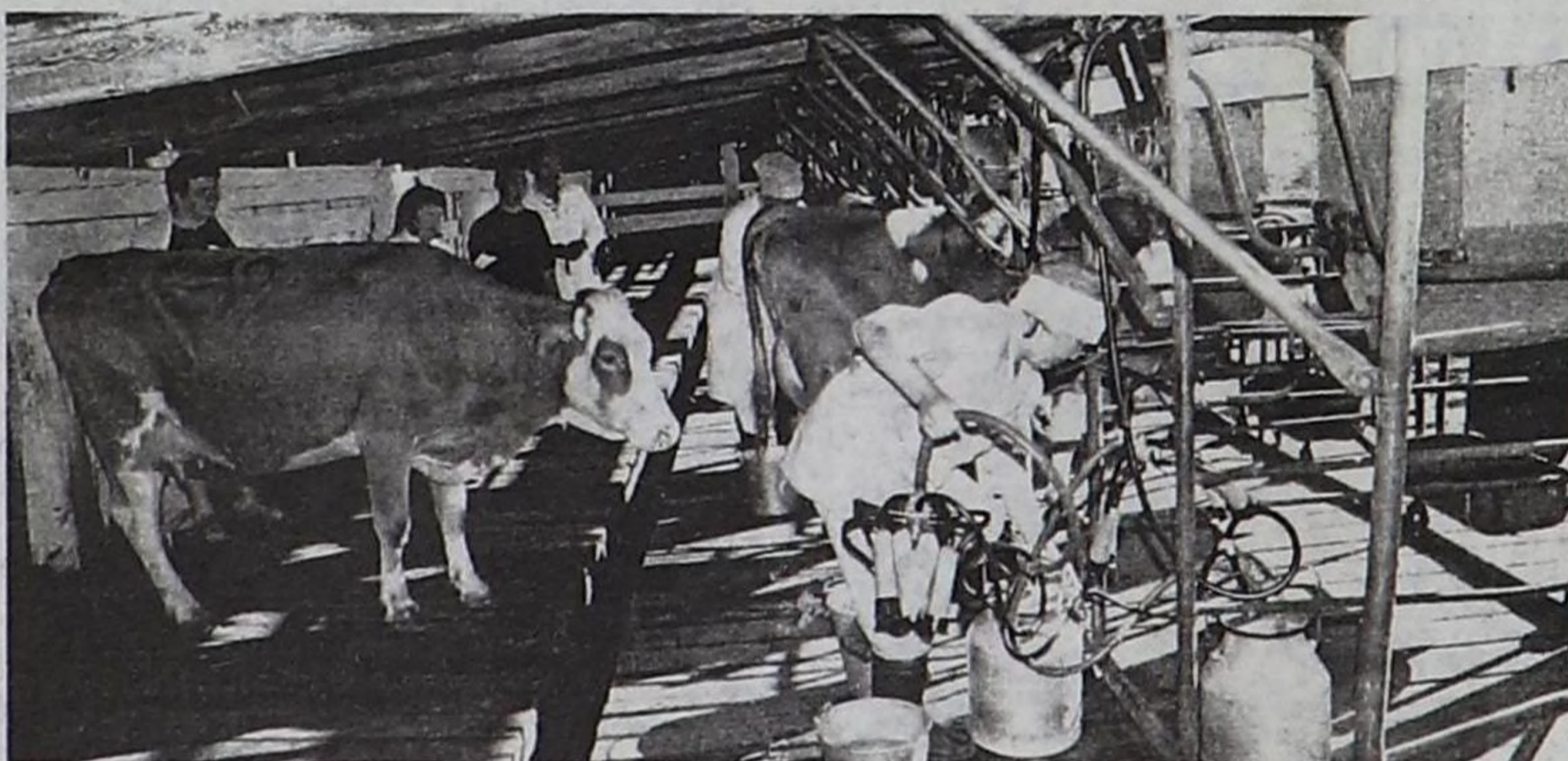
шаңнал-макталдың эдилекчизи. Ийги болгаш үшкү черни ол-ла ферманың саанчылары Клавдия Оюн биле Юрий Чүскүк алган. «Эң дээре эр саанчы» номинацияга Юрий Чүскүк төлептиг болган. ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы конкурстун түңнелин үндүрүп тургаш, чүгле тиелекчилерин эвес, оң киржикчилерин өртектиг белектер-биле шаңнаан.

Бо конкурсту эрттирери элзэн

узамдыга бергени-биле чамдык чедир кылдынмай барган чүүлдер бар. Дараазында чылда бо конкурсту эрттиреринге өөредиг болур чүүлдерни, ону эрттирип турган жюри кежигүннериниң даа, конкурска киржип келген саанчыларның-даа өөренип, билип алганы чүүлдер хөй болганын айтып каалы.

Бистиң корр.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Ордени-биле Ч.-Д. Б. Ондарны шаңнаар дугайында

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг салышкыны база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Ниити-россияның «Россияның улустарының хөй-ниити ассамблеязының» Чөвүлелиниң Күүсекчи комитединиң даргазы Чимит-Доржу Байырович Ондарны Тыва Республиканың ордени-биле шаңнаар.

Кызыл хоорай

2007 чылдың август 10 №136.

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаар дугайында

Көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы база хөй чылдарда ак сеткилдиг

күш-ажылы дээш

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле Өвүр кожуунуң «Торгалыг» КУБ-тун хой кадарчызы Серен Чодур-оолович Монгушту шаңнаар;

«Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Чеди-Хөл кожуунуң «Кужур-Бажы» КАБК-ның даргазы Ульяна Кан-ооловна Ондарга;

Эрзин кожуунуң «Бай-Хөл» КАБК-ның чылгычызы Сергей Бады-Хөөевич Ынаалайга тыпсыр;

«Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» хүндүлүг атты

Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хөл суму-зунда хууда дузалал ажил-агыйының хойжузу Эректол Шалович Иргитке;

Каа-Хем кожуунуң «Каа-Хемский» МУБ-тун бызаа ажаакчызы Елизавета Владимировна Кулаковага;

Улуг-Хем кожуунуң «Эйлиг-Хем» КУБ-тун кадарчызы Вячеслав Март-оолович Комбуга тыпсыр.

Кызыл хоорай

2007 чылдың август 10 №137.

Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агый агентилелиниң директорунуң албан-хүлээлгелериниң күүседик-чизиниң дугайында

1. Тыва Республиканың Конституция-зының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «з» пункту-зунга дүүштүр Вячеслав Николаевич Ремизовту Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агый агентилелиниң директорунуң албан-хүлээлгелериниң күүседикчизинге томуйлаар.

2. Бо Чарлык ат салган хүнүнден күштүг бооп кирер.

Кызыл хоорай

2007 чылдың август 10 №135.

Тудуг адырының хоочуннарын шаңнаар дугайында

Тудугнуң хөгжүлдезинге улуг салышкыны база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты күш-ажылдың хоочуну Амет Чилиевич Чимитке тыпсыр;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле «СУ-48» КХЭ-ниң шеверлекчизи Өпей Чылбак-ооловна Күжүгетти шаңнаар.

Кызыл хоорай

2007 чылдың август 11 №138.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Ыраккы Мөңгүн-Тайгада

МЕҢГИ ХАРНЫҢ ОРАНЫНГА

Мөңгүн-Тайга ко- жуунга июль 27-29 хун- неринде күрүнениң уни- тарлыг «Малчын» көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң (шаандагы «Мал- чын» колхоз) тургустун- ганындан бээр 50 чыл оюнга база кожуунда 10 дугаар эртип турар «На- йыралдың начыны» мөге хүрежинге турскааткан байырлал эрткенин со- луннуң мурнуку номер- леринге чырыдып бжи- гилээн.

Кожуун чергелиг бо улуг ба- йырлалга ТР-ниң Чазааның Дарга- зы Ш.В. Кара-оолдуң байыр чедирип тура, бо чылын ийи дизель электрогенераторну садып алы- рынга бүгү талалыг дуза чедирер дээнинге болганчок өжүп каар электри чырыктыг чон канчаар-даа аажок өөрээн. Ол ышкаш кожуун эмнелгезиниң дүрген дуза станция- зынга автотранспортту аазааны, «Малчын» КУБ-туң 50 чыл юби- лейи-биле ооң мурнакчы малчын- нарын шаңнааны, чон-биле чылыг- чымчак ужуражылгазы мөңгүн-

тайгажыларның хей- аьдын улам көдүр- ген.

Байырлыг хурал- га делгеренгей илеткелди «Малчын» КУБ-туң директору Чодураа Ооржак кылган. Уениң кон- чуг бергелерин шы- дамы, угаангыры, ажилгыры-биле шы- дашкан «Балгазын» совхозтуң дирек- тору чораан, ам Ча- зак Даргазының оралакчызы И.В. Чу- чевтиң чугаазын мөңгүн-тайгажылар динмиттиг адыш часкаашкыннары- биле уткан. Иван Васильевич: «Мөңгүн-Тайгада бир дугаар кээп тур мен. Төптен мындыг ырак, орук-чири кадыр-берт, оьт-сигени көнгүс эвээш, агаар-бойдузу ка- дыг-дошкун оранынарны алдар-

1-ги шаңналды алган өгнүң ээлери Айдың-оол, Саяна Иргиттер.

2-ги шаңналды алган өгнүң ээлери Эмер- оол, Аяна Иргиттер бичии чаштары-биле.

«ТР-ниң көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты байырлал үезинде тывыскан Дарья Чүлдүм-оол делгелгеге кириген өөндө.

жыдып чурттап чоруурунар дээш изиг байыр! Ооң-биле кады малдың баш санын өстүрүп, продуктулуун бедидип турар, үениң дөрт эргил- дезинде дыштаныр хүн чокка, шөлээ чокка, кыштың соогунда доңуп, чайның изинде кагып чор- за-даа, ажилынга бердинген мал- чыннарга оон артык алдар-мактал! Эр хейлер! Чамдык коданнарда суг чок, кудук казары күзенчиг-дир. Кара баштыг, калбак кудуруктуг хойларыңар камгалап алганыңар канчаар-даа аажок эки-дир. Хака- сияда, Бурятияда бар малдың баш санын чүглө Мөңгүн-Тайганың ма- лының баш саны безин алып ту- рар-дыр. Ол дээш силерге турска- ал тургузар болза эки-дир. Хөл- дер, хемнеринерде балык эндерик- тир, балык ыштаар цехти аждарын шиттирлезе. 16 чыл совхоз дирек- торлаан болгаш бо ажилды эки билер мен. «Малчын» КУБ-та ажил төлевири дыка куду денелде-дир. Чүну силерге аазап болурул? Бөгүндө эң-не бергедежип турар

айтырыңар—электри чырыы- дыр, ыңчангаш 2 дизель электро- генераторну аазаан болгай бис. Кожазында хөй кыштагарлыг өрүмнээн ханы кудукту септе- дириниң хемчеглерин алыр мен». Көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыяазы база хөй чылдарда шалыпчы ажил-ижи дээш хөй-хөй малчыннар шаңнадып мактаткан. Онзагай шаңналдарга чаа кылган үш өгнү мурнакчы малчыннарга тывысканы: «Кашпалдың» мурнак- чы өшкү кадарчызы Арина Кара- ооловна Лопсан, төрүүр чүс хойга онааштыр 135 хураганны камгалап алган Олег Кылын-оолович Чыдым- оол, мурнакчы сарлык кадарчызы Кежик Эрес-оолович Хомушкү олар чап-чаа өглерниң ээлери бол- ганнар. А «Эң эки өг» мөөрейге бирги черни «Малчынның» Ак- Адырда сарлык кадарчылары Айдың-оол Шириненович, Саяна Надажаповна Иргиттерниң, ийиги черни «Мөген-Бүрөн» КУБ-туң Ше- гетейде алды уруг-дарылыг аныяк

малчыннары Эмер-оол, Аяна Иргиттерниң, а үшкү черни «Мал- чынның» сурагыг апарган малчын- нары Светлана, Борис Тейниннер- ниң өглери шылгараанын комиссия үнелеп көргөн. Көрүкчүлерниң сонуургалынга, деткикчилерниң шаңналынга аныяк сарлыкчы Чүл- дүм-оол Артыш, мурнунда эмчи- леп, арга даамалы бооп чораан Мая, Селим-оол Ондарларның өглери төлөптиг болганнар. Бо өглер көрүлдезинге тываларның бурун шагдан эдилеп чораан эт- херекселдери, өгнүң дерилгезин- ден аңгыда амгы шагның комп- ьютер, соодукчу, хеп чуур маши- на, биче хемчээлдиг электри стан- циязы дээш, өске-даа дериг-херек- селдер бары амыдыралдың чаарт- тынганының херечилери.

«Малчынның» колхоз даргазы чораан Шөмбүл Кыргыстың уруу Зоя ДОНГАК.

Авторнуң фото-чуруктары.

ТӨЛӨПТИГ КҮШ-АЖЫЛЫ — ҮНӨЛӨЛДЕ

Тудугжулар хүнүнге турскааткан байырлыг хурал август 11-де «Тыва тудуг» ААН-ниң хуралдаар залында болуп эрткен. Хуралдың ажилына ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргит, үр чылдарда «Тыва тудуг» трести үре-түңнелдиг удуртуп келген, Москвада чурттап-ажылдап чоруур Ч-Д.Б.Ондар болгаш ажил-албанның өске- даа удуртукчулары киришкен.

ТР-ниң Тудуг, чуртталга болгаш комму- нал ажил-агый яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Б.Ч.Ооржак ба- йырлыг хуралды ажадып тургаш, бо чылын республиканың тудугжуларының кылып чоруткан ажилына кысказы-биле доктаа- ган. Бо хүннерде Кызылда аэровокзалдың, православ шажынның хүрээзиниң, чурт- шинчилел музейиниң, арбитраж болгаш дээди судтарның, универсал спорт компле- кизиниң тудуглары шалыпкын чоруп турар.

Чурттуң экономиказы көдүрлүп ораы- биле, республиканың тудуг комплекзи бут кырында туруп келген деп болур деп, Биче- оол Чадамбаевич бодунуң чугаазына демдеглээн. Тудугжуларның мурнунда бар турар бүдүрүлгелерниң материал-техниктиг баазанын чаартыры, рес- публикада минералдыг чиг эттиң курлавыры четчир бол- ганда, цементиниң, чылыг изо- ляциязының, асбестилиг це- ментиниң болгаш өске-даа тудуг материалдарын бүдү- рүлгелерин тургузары негет- тинип келгенин айткаш, бис- тиң мурнувуста кончуг улуг перспектива туруп турар, аңаа амдыгааштан эгелеп белет- кенири чугула дээн.

Республиканың социал- экономиктиг хөгжүлдезинге тудугжуларның кирип кел- ген үлүг-хуузун илеткелчи онзаалап демдеглээн. Соци- алистиг Күш-ажылдың маа- дырынга—Калдар-оол Хер-

текович Данзырын төлөптиг болган. Хоочун тудугжулар Августа Ельшова, Селим Самдан, Ооржак Комбуй-оол, Борис Бельков Ленин ордени-биле шаңнатканнар. Республиканың 30 ажыг тудугжулары «Тыва Респу- бликаның алдарлыг тудугжулары» атка төлөптиг болган, оларның аразында Маадыр-оол Кыргыс, Валентина Дуби- нина, Иван Остапец бо хүннерде төлө- птиг күш-ажылы-биле аныяк тудуг- жуларга үлегер-чижек болуп чоруурлар.

ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргит ТР-ниң Чазааның Даргазының байыр чедиришикин тудуг- жуларга таныштыргаш, тудугжуларның чы- мыштыг ажилына чедишкыннерни, чогаа-

дыкчы соруку, чаагай кежиктерни күзээн.

Хоочун тудугжу, күрүне ажилдакчызы Ч-Д.Б.Ондар чүве чугаалаар дээш туруп кээрге, тудугжулар адыш часкап уткуп алганнар. Ол бодунуң чугаазына, хоочун тудугжуларның адын адап, кады ажилдап чораанын сактып, делгеренгей чугааны кылган. «Тыва тудуг» трести удуртуп тургаш, Ч-Д.Б.Ондар Кызыл хоорайның хөгжүлдезинге төлөптиг үлүүн кириген удуртукчу дээрзин уткуп бол- бас ужурулг бис. Ол бо хуралче хоочун тудугжу эш- өөрүн көрүксээш чедип келгени ол-дур ийин. Ол хире биче сеткилдиг, хүндүлээчел кижидээрин бо ужуражылга безин бадыткап турар.

Ада-чурттуң улуг дайы- нының киржикчизи, хоочун тудугжу Николай Иванович Иванов хоочун тудугжулар- ның мурнундан тудугжуларга байыр чедирген.

ТР-ниң Чазааның Дарга- зының бирги оралакчызы Ш.С.Иргит ТР-ниң Чазааның

шаңналдарын бөлүк тудугжуларга тывыс- кан. Тудуг талазы-биле ачы-хавыяазы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдак- чызы» хүндүлүг атты «Кызыл тудуг» ААН- ниң машинизи Р.И.Усольцевага болгаш А.Ч.Чимитке тывыскан. «Тыва хамааты ту- дуг-төлевилел» институтунуң ажилдакчызы И.М.Володинни, «Кызыл тудуг» ААН-ниң дашчызы О.Д.Долаанны ТР-ниң Чазааның Даргазының Хүндүлел бичии-биле шаңнаан.

Хоочун тудугжулар Амет Чимит, Нико- лай Иванов, Владимир Маландин, Геннадий Посохин, Иван Сермавкин болгаш Өпей Күжүгет ТР-ниң Чазааның болгаш ТР-ниң Ту- дуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый яамызының өртектиг белектери-биле шаң- натканнар. Ооң-биле чергелештир дыка хөй мурнакчы тудугжуларга ТР-ниң Тудуг, чурт- талга болгаш коммунал ажил-агый яамызы- ның хүндүлел бижиктерин, өртектиг белек- терин болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

Тудугжу кижиниң төлөптиг күш-ажылы үнөлөлдө дээрзин бо хуралга олуршкаш, эскердим.

Сергей ХЕРТЕК.

Владимир САВИНЫХТЫҢ тырттырган чуруктары.

КОҢ ЭЪТТЕН МАЛ СЕГИНГЕ ЧЕДИР...

• Специалист-биле интервью •

Сүт-Холде мал малдап чоруур угбам, честем суг бар чүве, совет цеде республиканың алдарлыг малчыннары диртип-даа чордулар. Ам олар кыраан, боттарының каш малын-на малдап чоруур. Часкаар честем келеш, солуннарда мал кежи хүлээп ап турар улус бар дээрзин номчааш, кыштадыр чыып келген малының кежин чүдүрүп алгаш келирге, чүгле бода мал кежин хүлээп алыр, а хой кежин хүлээп албас бис дээрге, хүлээп алыкчыга 10 рубльге бериптим, аалче дедир сөөртүр эвес деп хомудуп келди. Үе чеже-даа узамдыга берген болза, малдыг кижилер малының продукциязын садып-саарып алыр дээш, кырган честем ышкаш, түрөп-ле чоруур болзай дээн сеткил-биле, хомудалды сайгары-биле Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш агыш-чем ямызының болбаазырадыр үлетпүрүнүң кол специализи Климаа Ондаровна Хомушку-биле чугаалажып, оон интервью алган мен.

—Климаа Ондаровна, силерниң яамыда ажилдап олурар мергежиликер ады безин «болбаазырадыр» деп турар, чогум бистин республикага көдээ ажил-агыйның чиг эдин болбаазырадыр турар чер бар бе?

—Бистин Көдээ ажил-агый ямызында чиг этти болбаазырадыр талазы-биле ажил чорудар ийи специалист ажилдап турар бис. Ам чаа структура ажилдап кылдынган соонда, бистерге ийи айның сагындырыын берген, ооң соонда бисти кызырып кааптар боор. Ынчалза-даа амгы үеде ажилыбыс кылып, чиг эт бүдүрүп турар организациялар-биле ажилды чорудуп турар бис. Силерниң көдүрүп турар айтырыыңар кончуг чөп. Силерниң малчын честер соңгаартан келген кижилерге мегеледи алганы ол-дур. Шынында бистин республиканың хойларының кежин Россияның улуг бүдүрүгелери кончуг улуг үнелел-биле улуг өртек-биле садып ап турар. Чүге дизе тыва уксаалыг хойларның кежи кылын, дүгү чым-чак, ынчангаш оон чылыг дубленка, цигейка тоннарны даарал турар. Совет үеде шак ындыг кылын алгыларны Кызылдың эт комбинатын таварыштыр тускай наряд-бижик-биле Казакстанче, Латвия, Латвия, Эстонияже шериг улустарга чылыг кышкы тон даараары-биле чорудуп турдуvus. Ол үеде ук комбинатка кол технологу болуп ажилдап тургаш, наряд-бижиктерни шыңгызы-биле хынал, кайнаар чорутканын контролга ал турдум. А меренос хойларның кежинден үстүнде чугаалааным чылыг тоннар даараттынмас, чүге дизе ол кештерниң дүгү арай шаараш, чуга.

Совет-даа, амгы-даа үеде мен мергежилим аайы-биле республика чергелиг чиг эт болбаазырадыр яамы азы департамент тургузуп алыр айтырыгны 25 чыл ажыр көдүрүп келдим. 1993 чылда чиг эт болбаазырадыр комитет тургустунду. Москвадан бүдүрүгелерни, цехтерни эде кылыры-биле, тудуг объектилерин тудары-биле, чиг эттин продукциязын садып алыры-биле, бүдүрүгениң күжүн шингээди алыры-биле хөй түнүгү акшаландырышкынны берип турду. Ажил-агыйны шын удуртуп билбевистен, удуртур даргаларыбыстың продукцияны бүдүргеш, ону улаштыр болбаазырадыр, чонга белен продукцияны чедирер дугайында медресеп билбевистен, ол комитет дүшкен. Комитетти шын эвес дүжүрген деп санап чоруур мен. Чүге дизе бо ажилдап келген үемде чеже республикаларже сургакчылавадым дээр. Чижээ, Дагестан, Якутия, Хакасия, Кабардино-Болгария республикаларда эт, дүк, ашы-чем болгаш ногаа-чимис болбаазырадыр тускай бүдүрүгелер бар. Ынчангаш чиг этти ыңай-бээр чорудуп турбас, ол-ла черинге

болбаазырадыр үндүрүптөр, бисте ышкаш садар-саарар чер чок деп, чыдыдып чыттырбас.

—Климаа Ондаровна, ол үеде эт, сүт комбинаттары турган болгай. Мээң билirim-биле силер Тыва-да бир дугаар эт, сүт инженер-технолог эртемниг кижжи болуп турар силер. Эттен чүгү болбаазырадыр үндүрүп турганың? Амгы үеде ону кылып алырының аргалары бар бе?

—Чүге болбас деп. Амгы үеде бөдүүн малчын кижжи бодунуң малының эдин садыптар чери чок. Кызылда базарларда олутту садып алган чижең садып алыкчылар малчын кижиниң ижи далаш, эт садар чайы чок болурун ажыглап алгаш, малчынның эдин 25-60 рубльге халас чыгысы садып алгаш, ону 100-170 рубльге садып-саарып, анаа-ла байып олурар. Мээң бодалым-биле алырга, малчын кижиге соккан малының эдин садып-саарып алыры-биле тускайлаан черни бээр. Бистин Кызыл хоорайга болза, чаа автовокзалдың бажыны-даа болгай-ла, аңаа чүге мөөң продукция садар чер кылып болбас деп. Көдээ ажил-агый ямызында база ыраак эвесте-дир. Бир эвес бөгүн эдин садып шыдавас азы төндүр садып шыдавайн барган болза, соодукчуларга шыгжап алыр кылдыр организаастаар. Кожуун төптеринге база ындыг черлерни тургузар болза, чон-даа, садып алыкчыларда малчынның чиик өртектиг чаа өлүрген малының эдин (технология езугаар коң эт дээр) садып алыр аргалыг апаар. Хоорайда улуг соодукчуларгы комбинат бар, ам ооң камераларында колдуунда-ла соңгаартан келген саарлыкчылар эккелген бараанын шыгжап ап турар. Тускай доктаал-саавырдан кылгаш, бөдүүн малчын кижилерге соодукчуларны чиик өртекке чүге арендададып болбас деп.

Улуг соодукчуларга эт б ай-дан бир чыл чедир-даа үрелбес, ооң чүгле дашты бичиңи када берген болур, ынчангаш технология езугаар ооң садар өртээнден каш хууну казыыр. Бо үеде Кызылдың эт бүдүрүп турар бүдүрүгелеринге хыналда кылып чедэ бээрге, чаа соккаш эккелген эттен (коң эт) үрелип-баксырааны, үр чытканы дээш, мал дужааган кижиниң малының коң эдинден казывас ужурулуг 2-5 хууну казып ап турары канчап-даа таарышпас, чаа изиг эттен кандыг-даа хуу тыртпас ужурулуг Ооң түнелинде малды дужаап турган кижиниң эт дужааган орулгазы эвээш болуп турарының чылдагааны ында, а ол хууларны санап келирге, чижең садып алыкчыларның карманыңче хөй түнүгү акшаның халас кирип турары хомуданчыг, көрүңер даан, мында база-ла бөдүүн малчын когарал турар ышкажыл. Бөдүүн чон мону билбес болгаш,

бодунуң-на өстүрүп алган малының эдин чижең улуска мегеледип чорууру ол.

Республиканың бюджетинге ажыктыг кылдыр эттен чүгү кылып турган бис? Мен 1969 чылда Москваның эт, сүт үлетпүрүнүң химик-технолог институтунун инженер-технолог факультетин дооскаш, хуваалда езугаар Кызылдың эт комбинатынга ажилдадым. Ынчан Тывага эт хөй турган, ынчалза-даа ону Соңгу чүк районнарынче экспортче чорудуп турдуvus. Хүнде бирээзи-ле 10 тонна соодукчулуг 100 ажыг улуг машиналарга этти, 200 ажыг яныз-бүрү сорттук колбаса кылыгыларын Москваже чорудуп турдуvus, чүге дизе ол үеде хуваалданы оон чорудар турган. Оон аңгыда хойнуң чинге шөйүндүлерин тускай технология езугаар доңуруп алгаш, эмнелгелерниң хирургия салбырларынга кезиширкен үезинде хереглээр хендирлер кылыры-биле Санкт-Петербурктун лабораторияларынга, яныз-бүрү эм-тан, хылдыг хөгжүм херекселдериниң чинге хылын кылыры-биле чедирип турдуvus. Аңаа база-ла бистин Тыва уксаалыг хойларның шөйүндүлерин алыр турду. Чүгле хойнуң эвес, өске-даа мал-маганның ишти-хырнын, саржагы, алгы-кешти улуг хоорайларның бүдүрүгелери-биле чиг этти болбаазырадыры-биле керээ чарып алгаш, республикага багай эвес акшаны ажилдап ап, орулганы кирип турдуvus.

Амгы үеде малчын коданнарда, суурларда-даа, ховуже сөөртүп каапкан өлген малдың болгаш ыт сегиниң чыдарын бола көрүп болур. 1989-1992 чылдарда Кызылдың далган-сөөк заводуна ажилдап тургаш, өлген мал сегин чыып эккел, ону тускай технология езугаар улуг доскарларга 700-800 градус чедир хайыңдырыпкаш, оон малга, дагаа, куш аймаанга витаминниг далган чер-нерин белеткеп турдуvus. Ол заводту хаганының соонда, Кызылдың куш фабриказы дагаалар чени чок болганындан дүшкен, чон мал, куш-дагаазыңа соңгаартан витаминнетинген чени садып ап турар аларган. Хайыңдырган мал сегиниң үзүндөн хеп чуур савандан бээр бүдүрүп турдуvus. Ону кылырының технологиязын институтка өөренип тургаш даштыкы чурттарже практика үезинде өөренип алган турган мен. Малга витаминниг чем далганын кылырының талазы-биле бистин республика Сибирь регионнарынга шынары эки дээн бүдүрүгелерниң санынга кирип турду. Ынчал келирге көрүңер даан, малдың чангыс коң эдинден эгелээш, ишти-хырны, ижин-баары, ханы, кудуруу, адак сөөлүнде өлген малдың сегинден безин продукцияны бүдүрүп, болбаазырадыр ап болур дээрзин шыңзыдыксап турар кижжи-дир мен. Республикага алгы заводу безин турду, мал кежин эттеп бүдүреринге хөй суг херек болур чүве, ынчангаш ону Тоңмас-Сугга тургусканы-даа ол. Белен кылдыр бүдүрүп каан

савыяларны садып, идик кылып заводтар-биле керээ чарып ажилдап турдуvus.

—Климаа Ондаровна, силерниң специалист технолог кижиниң чугаазы-биле алырга, бистин республикага мал продукциязын болбаазырадыр болурунүң бүгү-ле аргалары бар болуп турар бе?

—Ынчанмай канчаар, радио, телевидениеден рекламаларны көрүп олурарга, Моолдан келген эттен кылган «угжок» манчылардан садып чинер деп кыйгырып турар. Боттарывыстың малывыс төнгөн бе? Көдээде чурттап олурар хуу кижилерниң, малчыннарның, арааттарның азырап алган малының эдин, дүгүн, саржаан, алгы-кежин сайгарып садып алыр бичи бүдүрүгелерни республикага тургузары эргежок чугула аларган. А ол чиг этти продукция болгужеге дээр болбаазырадыр бүдүрүгелерни бут кырынга тургузар, организаастаар, ук ажилды билер, арга-дуржулгалыг кадрлар-биле четчелээр. Тыва улустун ханында деп бодаар мен, кандыг-даа организацияга ажилдап келген дарга кижжи ол ажилды билер-билбес-даа дивес, ыяап-ла бодунуң төрелин, таныш-көрүжүн, куда-хууун ажилга кирип алырын бодаар боор-дур. Дем бирээзи база-ла ыядыр арын-даа чок, ол чүүлду азы ажилды билбес мен дээрзин боду билер тургаш-ла, тала тыртып, улуг акшалыг черже чүткүп-ле олурар. Оон түнелинде—чүү-даа чок, «чарык деспи» кыдыгына артып каар. А ол ажилды эки билер, ол мергежилди дооскан специалистер кыдыгына чыдып каап турар. Ынчангаш республикавыстың бурунгаар сайзырал чок, ваакум иштинде суг дег, боралгактар аразында чурттап, сайзыраар көрүүшкүн чок турупканының бир чылдагаанын ол деп санап чоруур мен.

Чазын өшкү, хой кыргыздазы доостурга-ла, чангыс баш уюк улуг айтырыг— дүктү каяа улуг өртекке садып алырыл? Соңгаартан акшазын тудуп алган чижең

АВТОРДАН. Бодунуң ажилымның аайы-биле тускай мергежилдиг, чиг этти болбаазырадыр талазы-биле арга-дуржулгазы улуг специалист-биле чугаалашкаш, республикага эртенге үеде эттен, сүттен эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп, ону республикадан дашкаар безин садып-саарып турганын ам делгеренгей кылдыр дыңнаары солун-даа, ажыктыг-даа болду. Чиг этти болбаазырадыр база коң эттен ооң сегинге чедир болбаазырадыр ажилды дүрген организаастап чорудар талазы-биле бо чугула айтырыгны ийи чыл бурунгаар Чазак отчедун таныштырар бөлүк-биле Чөөн-Хемчик кожуунга сургакчылап чордуvуста суур бүрүзүңге көдүрүп турган. Ынчангаш мал-маганның көдээ чурттакчыларның, арааттарның болгаш тускай эртемнигелерниң күзелин, санал-оналын өөренип көрүп, барымдаалап, республикага чиг этти болбаазырадыр талазы-биле, ылаңгыя этти, ооң кежин, дүктү саадал чокка садып-саарып лицензиялыг пунктуларны Кызыл хоорайга, кожуун төптеринге тургузар талазы-биле айтырыгны чугулап көөр үе келген деп бодалдыг мен. Ынчан көдээ ишчилерге кончуг эптиг, ажыктыг апаар, оларның шагдан бээр көдүрүп турганы айтырыгның кажан боттаны бээрин манат турар кижилер олар-ла болгай.

Тыва оон колдуунда бистин «Шын» солуну номчуп турар болганда, хүлээп алыр пунктулар дугайында чарлалдарны хөйүнү кичээңгейинге чедирип, солунга чүге көскү кылдыр, улгаттыр салып болбас деп. Ындыг кады ажилдажылгага бис белен бис. Светлана МОНГУШ.

Ногаажыларның дилээ

СУГГАРЫЛГАНЫҢ ДЕПШАГЕЛИГ ТЕХНОЛОГИЯЗЫ-БИЛЕ...

2007 чылдың август 7-де Кара-Хаак сумузунуң херээжен чурттакчыларындан суму чагырга даргазының шыңзыдып, таңмазын, адын салганы дилег чагаа бистин редакцияга келген. Ону солунуң бо номеринде чырыттывыс.

Бис, Кара-Хаак сумузунуң чурттакчылары, бис херээжен ногаажылар, Чазаавыстың көдээ ажил-агыйны катап тургузар дээн сорулгазынга хөлчөк чүлдүгүзүндүс. Бистин суурувустун улуг-биче чонунуң кылып билер-ле ажы-

лы—ногаа өстүрери, малчынаары.

Хоорайдан ындыг-ла ыраак эвесте чурттап турар чонга, биске, ногаа өстүрүп, ону хоорайның рыногунче үндүр сайгарырынга таарымчалыг, чүгле орук-ла эки турар болза. Ам бо хүннерде хөй

кижи рынокта ногаа өзүмнери сайгарып-садып тур бис. Сайгарылга эки чоруп турар. Чүгле өзүмнер садар таптыг, эптиг, олуруп-туруп алыр чер чок.

Хос-ла черде кыстынып, ажык дээр адаанга туруп алгаш, садыг-лап тур бис. Ооң төлевири бир кижиден 49 рубль, а дээвири адаанда эптиг, эки черде олут өртээ бир кижиниң 10 рубль. Таарымча чогу хөлчөк.

Суурувуста 277 өреге бар. Ээзи чок бажыңнардан өскези, доозавыс ногаа өстүрүп амыдырап турар бис. Ам черле бурунгаар көрүш-биле өг-бүлө, төрөл-бөлүк аймааның аайы-биле черлерни ээлеп, ажыглап, келир үеде ажы-төлүвүске үлегер бооп, оларны көдээ ажил-агыйга өөредир улуг сорулгалыг бис.

Ынчангаш шөлдерге эки сугат кылып алыры-биле чаа техноло-

садып алыкчыларга чиик өртекке ам база бериптер, оон өске арга чок. Чүге дизе олар акшазын тудуп алгаш, кожа турар аалдарга машиналыг чедип кээп, эвээш акша-биле дүктү садып алыр, а бистин республикага дүк хүлээп алыр тускай лицензиялыг пунктулар чок, бо талазы-биле сонуургалдыг, республикадан эт, дүк, чиг эт аймаа үнмезин деп сеткилден ажилдап чоруурларның саны эвээш болганындан, республикада продукцияны болбаазырадыр ажилдың шуут чорбайн турары-даа ол. Малды сокканындан эгелээш, өлген сегинге дээр чүгү кылып болурун, кылып турганынысты, республиканың бюджетинге эвээш эвес акша-хөрөңгини кирип келгенности чичеглеп кысказы-биле чугааладым. Амгы үеде чаа технолог ажилдарны канчаар-даа кылып болур аргалар бар-ла болгай.

—Климаа Ондаровна, продукцияның шынарын экижидер, ону экспортче үндүреринге чедир кылырда, үстүнде чугааладынар, эртем-биллигил тускай специалистер херек деп. Силерниң соңнарда технолог эртемниг специалистер республикадан дашкаар өөредилге черлерин доосканнар бар бе, оларның-биле харылзаа тудуп чоруур силер бе?

—Москваның технологтун институтун дооскан элээн каш специалистер бар. Каш чыл бурунгаар ийи аныяк доозукчулар-биле Красноярскиге аэропортка учурашкан мен. Республика оларны ажилдадыптар олут бербээн, бирээзи Красноярскиниң бир заводунда цехте технология, өскези кол механик болуп ажилдап, бажың-балгаттыг бай-шыдалдыг чурттап чоруурлар чорду. Бистин чангыс чер-чурттуг кадрлары-выстан аңгы-аңгы регионнарда ажилдап-чурттап чоруурлар хөй, бир талазында, хомуданчыг-даа. Тыва кадрларны республиказынче келдиртип, маңаа ажилдадыр үе келген деп бодат чоруур мен.

Чая хоойлунуң күүселдези

Рыноктарда өскерилге барык чок

Бистер боттарывысты медреселдик хамаатыларга онааштырбышаан, чуртта хүлээп алдынып турар хоойлуларның хажык чок күүседикчилери кылдыр санаар бис. Ынчалза-даа оларны базым санында үрөп, хоойлуларның оюк-дудуу черлерин дилээривис база бар-ла харын, ол бүгүдөгө билдингир. Каш хонук бурунгаар азы 2007 чылдың август 1-ден эгелээш, «Үүрмектей садар рыноктар дугайында» РФ-тиң хоойлузунуң чамдык чүүлдери күштүг болуп кирген. Ооң кол сорулгазы – чылда барык триллион чыгыы акша-төгөрик

Шынын чугаалап каайн: республикада ниитизи-биле каш рынок барын билбес мен. Ындыг медээни дилээр-даа болзумза,

багай меңээ кым бээрил аан. Ынчалза-даа кол чүүл ол эвес болза-даа, чурттап чоруурум Кызылда оларның санын демей-ле чижеглей билер мен – 4 рынок азы бөдүүнчүдү чугаалаарга, базаар бар. Ол дээрге, хоорайның төп рыногу, ооң дужунда хеп-сын болгаш ойнаарактар рыногу, «Мажалык» база «Востокта» бир улуг эвес рынок-тыр. Оларның барык шуптузу холумак үүрмек барааннар рыноктары. Мурнунда чылдарда хавак кырында 50 дугаар болгаш «Детский мир» садылганың джунга база «Өңнүктүн» артынга элээн улуг холумак барааннар рыноктары турду, ынчалза-даа оларны санитар эмчилериниң негелделери-биле хоорай чагыргазы хагган.

Төптө «Өңнүк» садынының артынга турган «Авторноку» хаггаш, ооң орнунга үш каът чараш садыг төвү тудар дээн план хоорай чагыргазында саазын кырынга артканын билер мен. Ооң орнунда бо хүннерде «Автостоянка» ажылдап турар. Автошиналар турар чер база хоорайга чугула херек болбайн аан, ынчалза-даа ооң Кызыл хоорайның бюджетинче чылда кайы хире орулга кирип турары бис ышкаш кижилерге алдынмас медээ кылдыр артпышаан.

Федералдык чая хоойлу солун чүнү көрүп турарыл? Бир-ле дугаарында рынокке кирер эжик кырынга ооң адын улгаттыр шын бижээш, аскан турарын даандырып турар. Кызылдың Төп рыногу ону хажык чок күүсеткен: «Кызылдың үүрмектей садар Төп рыногу» деп бижээн улуг ат ында бар. Кыдыгларында хоойлу негелдези езугаар рыноктуң ажылдаар шактарын база бижээш аскан. Хей санныг тарамык шокар чарлалдар аразында болза-даа, оларны хереглээн кизи дораан тып ап болер. Ынчалза-даа шак-ла ындыг бижимел ат Төп рыноктуң джунда хеп-сын болгаш ойнаарактар рыногунуң кирер черлеринде астынмаан. Ынчангаш бо чүүлге ол рыноктуң шын адын билбес болгаш, биживейн турарым ол. Өске рыноктарда ат-сып талазы-биле байдалдар база-ла ындыг. Ол бир дугаар эскергеним хажыдышыкынар-дыр.

Аттары чок рыноктарда ооң эргелекчилериниң азы тодар-

гайлаарга, эзелериниң аттары база бижиттинмээн болбайн аан. Ол дээрге, федералдык хоойлу да албан айтыр ужурулг чүүл кылдыр көрдүнгөн. Ынчап кээрге, чамдык рыноктарның чүгле аттарында бизин хоойлунун элээн каш хажыдышыкынар бар-дыр.

Хоойлу садып алыкчыларга болгаш рыноктуң садыгжыларынга херек медээлерни тускай стендиге көскү черге аскан турарын

негеп турар. Төп рынокта ындыг стенд администрация бажычында бар, чүгле ында рынокка садыглар олут бээриниң дугайында билдиришкениң чижек хевири болгаш хоорайның өңчүзүн хөлезилээриниң өртөөн аскан. Стендиден рыноктуң удуртулгазының, хоорайның хайгаарал болгаш контроль органнарының ажылдакчыларының ажылчын телефоннарының дугаарларын, садылгаар олуттарны мурнады алыр чигелделик хамаатыларның даңзызын тыппас сен, а ону ыяла азып көргүзерин федералдык хоойлу база көрүп турар. Ол-ла черге садылгаар черлерни бээриниң чурумунун болгаш негелделериниң, ооң иштинде төлевириниң, хостуг черлериниң санының болгаш аренда керээлериниң хуусааларының дугайында медээлер турар ужурулг. Ындыг медээлер база чок болду.

Чая хевириниң рыноктарының бир негелдези – садыгжыларының ат-сывын бижээн фото-чуруктуг карточкаларның турары. Мен ындыг карточкаларны садылгаар черлерден-даа, садыгжыларының хептериниң хөректинден-даа тыппадым. Олар аттарын адаар хамаанчок, фотоаппарат тудуп алгаш кылаштарыма, арыннарын чажыраар, харын-даа чамдыктары садып турар чүүлдерин каап-каш (!), дезиптер болдулар.

Чая хоойлу рынокта садып турар аш-чем болгаш үлетпүр барааннарның аймаан көвүдөдери негеп турар. Садыг олуттарының 20-ден 50 хуузун рыноктарның хевирлериниң аайы-биле ада-чурттуң барааннар бүдүрүкчүлери-не бээр. Ынчалза-даа Кызылга ол негелдениң күүсеттинмези билдингир. Шынап-даа болза,

«долганып» турар чурттуң б муң ажыг үүрмек барааннар рыноктарыга төлептиг шинчи, сайзыраңгай хевир кири болур. Бистиң республикада амдызында ындыг хоойлу хүлээп алдынмаан болганда, үүрмектей садылгаар рыноктарга хамаарыштыр федералдык хоойлуну күүседир апаар бис. Сонуургаачалым ындыг болгай – бо удаада үстүндө адааным федералдык хоойлунуң Кызылдың рыноктарында (базаарларында) күүселдезин эрткен каш хонуктарда ыңай-бээр эртип, рыноктардан садылгап тургаш хайгаарадым. Түңнели кандыг деп бодаар силер?

чижээ, Хакасияның ижер арыг сугларын савалааш (Тывада чок чүве ышкаш), бистерге садып турар кожавыс бүдүрүкчүлөр бээр республикаже боттары кел чыдар деп бодаар силер бе? Ооң орнунга сайгарлыкчыларга ол-ла черинге садыптарлар.

Кызылдың рыноктарында тус черниң бүдүрүкчүлериң барааннары база чок. Ынчап кээрге, федералдык хоойлу мында база хажытынып турар. Бо талазы-биле рыноктарның удуртулгазы бичи-даа буруу чок болбайн канчаар, шынап-ла, «тыва» бараан чок чүве болза, олар канчаптырыл? Чүгле ийи-чаңгыс угбайлар боттарының сүдүн, дээрбеге тыртып алган далганын-на садып олурарлар-дыр. Ол-ла, ооң-биле республиканың «үлетпүр» доостур.

Рынок даштында ийи черде республикага өс-түрген чая картофельди садып турар. Оларга баргаш (аттарын ада-вас болдулар), Төп рыноктан чүге олуттар албазын сонуургадым. Чүге дизе, феде-

ралдык чая хоойлу бир дугаарында оларның, тус черниң бүдүрүкчүлериң, эргелерин камгалап турар болгай. Картофель садыгжылары менче кайгап көргөш, кандыг-даа чая хоойлу ажылдап эгелээнин билбем, Төп базаарда оларга хостуг олуттар чогуң, рынок даштынга садылгаарга картофелиниң саттыгырын чугаалааш, черле ынчаш, оларның садыг чорудулгазынга шаптыктавазын менден чым-чаа-биле диледилер.

Кызылдың Төп рыногунда аш-чем садып турар элээн каш кизи-биле чугаалаштым. Боттарының күжү-биле өстүрүп алганы ногаа-чимизин садып турар хамаатылар, ооң иштинде сүт болгаш тыва далган садыгжылары, хүнде 46 рубль, а пенсионерлер болгаш кат садыгжылары 10 рубль төлеп турар болду. Хеп-сын садып турар сайгарлыкчылар колдуу 40 рубльди хүнде олут хөлезини кылдыр чарыгдап турар. Ынчалза-даа олар арыгланым-аштаныр черлериниң чогуңга, рыноктуң хир-чамынга (хүннүң аштап турза-даа!) болгаш девискээр иштинде туалеттерниң багайыңга хомудаар болдулар. Бо бүгү чүүлдерни рыноктуң садыгжыларында-даа, садып алыкчыларга-даа таарымчалыг кылдыр кылырын чая хоойлу негеп турар. Бо удаа чүгле үе эртерге, бо четпестер чоорту узуткатынар боор дээрзинге идегеп артар апаар.

Рынокта садып турар шынар

чок чүүлдер, ооң иштинде үрелген аш-чем аймаа дээш федералдык чая хоойлу езугаар садыгжы (сайгарлыкчы) эвес, а рынокту эргелеп-башкарып турар удуртулга чери буруулуг болур. Олар бүгү талазы-биле хайгааралды, контрольду чорудар, харысалганы боттарынга алыр ужурулг. Бо чүүл рынокту садылгаарга деңнези ол. Шынап-ла, садылгаарда шынар чок бараан дээш садыгжы эвес, а садыгың удуртулгазы буруулуг болур болгай.

Кызыл хоорайның үүрмек барааннарның каш санныг рыноктарында федералдык хоойлу дүүшпес азы оон-даа тодаргай чугаалаарга, ооң күүселдезинде чедир кылдынмаан чүүлдер бар-дыр. Чамдыктарын бо чүүлге демдегледим. Ону рыноктарның удуртулгалары билип-ле тур боор. Мээң бо чүүлдү бижип турар кол сорулгам – оларның күүселдезин чедип алыры эвес. Шынап-даа болза, хоойлу-дүрүмнер күүселдезин хайгаараар прокуратура ажылдакчысы эвес мен. Ынчалза-даа рыноктарның ачы-дузазын барык хүн бүрү көрүп, ажылгап чоруур хамааты болганымда, Кызылдың базаарлары орулгалыг ажылдап, арыг-силиг болуп, чурттакчыларга ачы-дузазын бедик деңелге көргүзерин шын-

на сеткилимден күзээр ийик мен.

Чолдак-оол САЛЧАК.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

P.S. Кызылда «Обувь», РПС баазалары болгаш «Хаан-Херети» («Гаруда») садыг бажыны база рыноктарга колдуу демей. Ында байдалдар база-ла нарын, хоойлу-дүрүм хажыдышыкынарны бар. Ынчалза-даа олар бо федералдык хоойлу «чагыртпастар». Чүге дизе, күрүне үүрмектей садар рыноктарга хамаарыштыр хоойлу хүлээп алыр дээш каш чыл иштинде улуг шимээн үндүрүп турда, олар боттарың садыг бажыңнары, мөөң барааннар баазалары кылдыр эде адап каапканнар. «Эки чурттаар дизе, шимченип (бо удаа кажарлап) өөрөн» деп чүве ол эвеспе?

ӨРТЕК ӨЗЕРИ ӨӨРҮНЧҮГ ЭВЕС

Сөөлгү үеде ниити Россияда хлебтиң өртээниң өскени улуг дүвүрелди көдүрүп турар аларган. Чурттакчы чоннуң бир дугаар негелдези болур чемниң өртээ хенертен чүге өзүп эгелээнил деп айтырыг чайгаар тургустунуп кээр.

Сөөлгү медээлерден алырга, Россияның эң-не тараалаң Краснодар болгаш Ставрополь крайларында база Ростов облазында тарааның садар өртээ 100 хууга өскен болуп турар. Ооң түңнелинде Вологодск, Курск, Самара областтарында хлебтиң өртээ 7,5-ден 13 хууга чедир, а чамдык регионнарда хлебтиң өртээ 32-40 хууга чедир өскен. Мында бир коргунчуг чүве чүл дээрге, чамдык черлерде ооң өртээ 3 рубль ажыр халый бээрге, кым-даа ону херекке албайн турар деп аналитиктер чугаалап турар. Мында эң-не кол продукт хлеб дугайында чугаа чоруп турарын чамдык удуртукчулар херекке албайн турар.

Россияның чурттакчы чонун хлеб-биле үзүктел чок хандырар дээр болза, чылда 7 млн. тонна тараа херек, а эрткен чылын ажаап алган дүжүдүсүс 80 ажыг млн. тонна. Бо чылдың дүжүдүн баш бурунгаар санааны-биле алырга, 70 ажыг млн. тонна тарааны ажаап ал болур арга тургустунуп турар. Ам бисте байдал 2003 чылда дүжүт ажаап албаан чылывыска деңнежип турар апарган. Мынчап кээрге, хлебтиң өртээниң өскенине чуртта тарааның курлавыры салдар чедир-бейн турар деп чүве билдингир апарган.

Россияның Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем ямызының сайыды Алексей Гордеев делегейде тургустунган байдалды буруудадып турар: делегей рыногунда тарааның өртээниң өскени-биле Россияда хлебтиң өртээ өскөн.

Хлебтиң өртээниң өскенине, бир дугаарында күрүне буруулуг, ол адырже чогуур үезинде кичээниң салбаан деп эксперттер чаңгыс үн-биле бадыткап турар. Хоойлу чогадыкчылары экономика рынокка дүүшкен турар деп чылдагаан-биле хлебтиң өртээ тургузарын чоруп турар. Чуртта тарааның чоруп турар шимчээшкенин таарыштырып турар чаңгыс аай орган чок болуп турар. Ооң түңнелинде чурттуң тараа бүдүрүкчүлери чүгле боттарының карманын долдурарын бодап турар, а оларга чурттуң ниити байдалы кандыг-даа хамаарылга чок.

Ниитизи-биле Россияның шупту девискээрлеринде июль 1-ден эгелээш, далганың өртээ үштүң бири кылдыр өскөн болуп турар. А бисте эгезинде Кызылдың хлеб заводунуң 700 грамм хлевиниң өртээ 9 рубль турган болза, ам 11 рубль кылдыр өстүрүп алган. А чамдык сайгарлыкчылар боттарының бжыкырып алган хлевин 12 рубльге садып турар. Кизи бодаарга, чурттакчы чоннуң бирги херегелиниң кол аш-чем продукциязының өртээ мындыг дүрген өзүп турда, ону хайгаарап турар эрге-чагырга органнары дарый хемчег алыры эргежок чугула болгу дег.

Мында кол рольду далганын эккеп берип турар чедиркичлер-биле хлебти бүдүрүп турар бүдүрүкчүлөр ойнап турар. Амдызында оларның өртект өстүрү үндээни чок турган. Ажы-биле чугаалаарга, Кызылдың рыногунда далгандан хей чүве чок-ла болгай. Бо социал деңгелди аш-чем продукциязынга турум өртекти тургузар талазы-биле тодаргай хемчеглерни алыры негеттиниң келген. Чеже-даа рынок үезинде чурттап чоруур болзувусса, өртект өзери өөрүнчүг эвес деп чүвени сайгарлыкчылар, удуртукчулар утпас ужурулг.

Сергей ХЕРТЕК.

Август 2-ниң хүнүнде Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызынга чигелделиг эмнер хандырылганың айтырыгына хамаарышкан парлага конференциясы болуп эрткен. Аңаа ТР-ниң Кадык камгалал яамызының, «РОСТА» ХАН-ниң, республикада албан эмчи камгаладылганының фондузунуң болгаш аптека черлериниң төлээлери киришкен.

Чигелделиг эмнер хандырылганың айтырыы эрткен чылдың төнчүзүнден тура, бо чылдың эгезинге чедир бергедээшкннерге таварышкан турганын билир силер. Бердинген акша хандырылга херек кырында чигелделиг хамаатыларның хереглелинче чедишпейн барган. Бо бергедээшкннерниң тургустунганының чылдаганнарны эвээш эвес, оларга хамаарышкан материалдарны «Шынның» арыннарынга база удаа-дараа парлаткылаан турган бис. Ынчангаш амгы хүннерде айтырыгның канчаар шийтирлеттинип турарына хамаарыштыр чугааны чорудар сорулга парлага конференциязынга салдынган турган. Журналистер айтырыгга улуг сонургалды көргүзүп, боттарының санал-бодалдарын илередип, изиг-изиг чугаалажышкыннарны чоруткан. Айтырыгны улам тодаргайлаары-биле, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының фармацевтика ажил-чорудулганының талазы-биле удуртукчу специалисти **Вероника Викторовна БАИНОВАГА** каш айтырыгдан салып көрээлинер.

ХАЛАС ЭМНЕР азы акша бе?

— **Вероника Викторовна, бо чылын чигелделиг эмнер хандырылганынга кайы хире акша-хөреңги көрдүнген ирги?**

— Бо чылын чигелделиг эмнер хандырылганын чорударына бистин республика-выска федералдыг төптөн 101 млн. 389 муң рубль көрдүнген турган. Бо акша-хөреңги эрткен чылдың бодаарга, 11 млн. 474 муң рубль хей болуп турар. Ынчалза-даа 2006 чылда бис чигелделиг хамаатыларга көрдүнген акшадан оранчок хей түнге чээли-биле эм-таң аймаан хандырган турган болгай бис. Ынчангаш херек кырында эрткен чылын чарыгдаанывыска деңнээрге, бо чылын бердинген акша 63 млн. рубль эвээш болуп турар. Республикада бүгү чигелделиг хамаатыларның хереглелдеринге бо акшаның чедишпези билдингир. Ынчангаш чигелделиг рецептилер бижиринге кызыгаар-лаашкын тургузар ужурга таварышкан бис.

— **Чигелделиг эм-таң хандырылганы дээш аптека черлеринге, хандырыкчыга өрелер-биле кандыг ажил чоруттунуп турары?**

— Бо чылдың эгезинде федералдыг бюджеттен чигелделиг эмнер хандырылганы дээш республиканың өрөзи 70 млн. рубль ажыг турган. А республика бюджетинден өре 8 млн. рубль чедип турган. Ын-

чангаш аптекалардан эм-таң үндүрер талазы-биле ажилга улуг бергедээшкннер тургустунуп келгилээнин билир силер. Эске бай регионнар ук өрелерни боттары дуглап, бар аргаларны хайдынып турган болза, бистин республикавыстың бодунун регионналыг даңзы езугаар безин өрөзи дуглат-тынмай артып турган. Түннелинде аарыг улус берге байдалдарга таварышкан. Ылаңгыя доктаамал аар өртектиг эм-таң аймаа негетинер аарыг улус дыка бергедешкен.

Ынчалза-даа программада тургустунуп келген берге байдалдарны шийтирлээр-биле ажил федералдыг деңнелге чоруттунуп турган. Түннелинде эрткен чылгы өрелерни бо чылдың төнчүзүнге чедир дуглаар, бо чылгы саң-хөө хандырылганын немей улгаттырар сорулга салдынган болгаш амгы үеде боттанып эгелээн. Бо хүнде бистин республиканың өрелериниң барык хей кези дуглаттынган, амгы үеде 29 млн. рубль өре арткан. Ону база чыл төнчүзүнге чедир дуглаптар ужурлуг. Оон аңгыда, бо чылгы көрдүнген акшага немей эм-таң садып алыры-биле 28 млн. рубльди республикага берген. Ынчангаш 3-кү кварталда аар өртектиг онкогематологтуг, онкологтуг аарыгларга немей эмнер чагып алыр аргалыг болган бис. 4-кү кварталда база немей

чагыдар бис.

— **Чигелделиг эмнер хандырылганы дээш көрдүнген акша-хөреңгиниң барык чартык кези эм-таң хандырыкчызы «РОСТА» ХАН-ниң, аптека баазаның (КУБ РОАБ) база эм-таңны тарадып турар аптекаларның ажылының төлевиринче чардынып турарына таарзынмай турарын журналистер илереткен болгай. Эмнер тарадырының шак мындыг нарын схеманы тургускан херээ чогуум чүү ирги?**

— Чежемейниң халас-даа болза, эм-таң аймаа боду ужуруп чедип келбес болгай. Оларны бүдүрүкчүден садып алгаш, биске эккеп бээр хандырыкчы негетинер, эм-таң аймаан шыгжаар, тарадып-нептередир бааза, аарыг улуска эм-таңны үндүрүп бээр аптекалар чокта ажыл бүтпес. А олар халас ажылдавас болгай. Кандыг-даа бараанны шыгжаан, сөөрткен дээш төлевири турар. Мында база ындыг. «РОСТА» ХАН-ни эм-таң хандырыкчызы кылдыр федералдыг төп доктааткан, олар боттарының ажылының өртектиг үнезин баш бурунгаар-ла тодарып алган болур. Ону өскерттир эрге бисте чок.

«РОСТА» эм-таңны мөөңү-биле эккелгеш, РОАБ-ка дужаар ужуру болза, аңаа эм-таңны мөөңү-биле хүлээп алгаш, шынарын тодарыдыр, бүгү республикада аптекаларже тарадыр, бо программаны боттандырына хамаарышкан хей сангыг отчет ажылын чорудар. «РОСТА» аптека бүрүзү-биле тус-тус ажылдап болбайн аан, ынчалза-даа РОАБ-ка төлеп турган акша дөмей-ле оларже шилчий бээр болур. Ынчангаш бо схемадан РОАБ-ты кызырарга-даа өскерлишикин болбас. Аптека черлеринге эм-таң аймаан чоңга тарадып непереткени дээш албан төлээр апар болгай. Хууда аптекалар бо программага чүү дээш халас киржир деп? Оларның ажылы дээш көрдүнгөн шаңнал акшаны эвээждир болза, ук аптекалар программдан үнүп чоруй баары билдингир. Чигелделиг эмнер тарадыр аптекалар эвээш болурга, аарыг улустуң боттарына таарымча чок болур.

Бо программа боттанып эгелээнде, регионнарның харысалганы кызыгаарлыг турган. Эм-таңны биске эккеп бээр хандырыкчыны (поставщик), чагыдып болгу дег эм-таң даңзыын, ол бүгүже угланган ажилдың өртектиг үнезиниң хемчээлин федералдыг төп боду доктаадыр. Ынчалза-даа бо

чылдың ийги чартындан тура, регионнарга эм-таң хандырыкчызын боттары шилли алыр эргени бээр планнаттынып турар.

— **Аар өртектиг доктаамал эмнээшкн негетинип турар аарыг улустуң эм хандырылганынга хамаарыштыр байдал канчаар шийтирлеттинип турары?**

— Чигелделиг эм-таң хандырылганында бергедээшкннер колдуунда бо аарыг улус-биле холбашкан турганы билдингир болгай. Көрдүнген акша-хөреңгиниң барык 80-90 хуузу оларже чарыгдаттынып турган. Ынчангаш чыл эгезинде акша-хөреңги чедишпейн баарга, ындыг аарыг улус-биле өске чигелделиг хамаатыларның аразына шиллиге кылыр ужурга таварып турган. Эмчилер аарыг улуска бижир бээр эм-таң аймаан федералдыг төптүң лимиттеринге дүүштүр кызыгаарлаар ужурга таварып турганын база айтып каайн.

Бо хүннерде ук аарыгларның эм-таң хандырылганын аңгы тускай программа кылдыр тургузары-биле ажил чоруттунуп эгелээн. Ындыг аарыг улустуң сан-түңү билдингир, оларга чарыгдаттынар ужурлук акша-хөреңгиниң хемчээлин база тодарыптар арга бар болуп турар. Ынчангаш бо аарыг улусту аңгылаптар болза, артык чигелделиг хамаатыларга байдал эки талаже өскерли бээр чугаажок.

— **Чигелделиг хамаатыларга ам шиллиге кылырына кандыг сүме берип болур силер?**

— Эм-таң хереглевес кадык улуска чүңү сүмелеп болур деп. А аарыг улустуң талазындан бо программага бүзүрелдиң кудулай бергенин база билип турар мен. Ынчалза-даа кандыг-даа чаа эгелээшкн бергедээшкннер, частырылгар чокка болдунмас дээрзин чугаалаксап тур мен. Частырылгардан өөренир болгай. Программаның бодун кончуг эки эгелээшкн деп санап турар мен. Ынчангаш ону улам экижидип, кадагалап арттырып алыр болза, аарыг улуска дыка-ла эки болур ийик. Эрткен ийи чылдың частырылгарындан чогуур өөредигни алган болганда, келир чылын бо программа черле экижир дээрзинге бодум хуумда бүзүрөп турар мен. Элекке далажып, эшкедээр херээ чок. Айда алыр каш немелде акша херек кырында эм-таң аймаа хереглеттине берген таварылгада чүге-даа чедишпес болур дээрзин улпаза эки. Ынчангаш шиллиге кылырда, таптыг бодам-чалыг болурун сүмелекседим.

Надежда САТ чугаалашкан.

Республиканың үндүрүг эргелелинде

ЧЫЫЛДАЗЫ КӨВҮДЭЭН

Республика бюджетиниң орулгалыг кезээниң кол долдурукчулары үндүрүглер болгаш чыылдалар болур дээрзи билдингир. Бо чылдың бирги чартында республика бюджетинче кирип турар үндүрүглерниң чыылдазы кандыг байдалда турарын биллип алыры-биле Россияның Үндүрүглер болгаш чыылдалар албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң үндүрүг төлөкчилери-биле ажил чорудар килдизиниң начальниги **Николай Алексеевич КОЛОМЫСОВ**-биле кыска чугааны кылдым.

— **Бо чылдың бирги чартында республикада үндүрүглер чыылдазының ниити байдалы кандыг болганын чугаалап көрүңерем, Николай Алексеевич?**

— Бо чылдың бирги чартында бюджет системаның үндүрүглерден болгаш чыылдалардан ниити-биле 1659 млн. рубль кирген, 2006 чылдың бирги чартында деңнээрге, ол 199 млн. рубль хей болуп турар, азы 14 хуу өскен. Федералдыг бюджетче 284 млн. рубль кирген, Тыва Республиканың каттышкан бюджетинче — 726 млн. рубль, а күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларыңче — 649 млн. рубль кирген. Моон алгаш көөрге, бо чылдың бирги чартында республиканың үндүрүг ажилдакчыларының багай ажилдааны көстүп турар.

Бир эвес кирип турар кол үндүрүглерниң структурасын алгаш көөр болзувасса, ол мынчаар тургустунган; хуу кижилерниң орулганының үндүрүгүне 54 хуузу онаажып турар, федералдыг бюджетче шилчидип турар чаңгыс аай социал үндүрүгүне — 20, немээн өртектиң үндүрүгүне — 6, орулга үндүрүгүне — 5, хемчээли өскерилген орулганы чангыс аай үндүрүгүне — 4 хуузу онаажып турар. Адырлар аайы-биле алгаш

көөр болзувасса, бистин республикада экономикагын ажил-чорудулганын кол хевирин чорудуп турар 5 бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга ниити кирген үндүрүглериниң 64 хуузу онаажып турар; күрүне эргелели болгаш албан социал хандырылгага — 24 хуузу, өөредилгеге — 15, кадык камгалалына — 12, мөөңү-биле болгаш үүрмектеп садар садыглаашкына — 8, транспорт болгаш харылзаага — 8, электри энергиязын, газты болгаш сугну хуваарына — 7 хуузу онаажып турар. Ниити кирген үндүрүглерниң болгаш чыылдаларның 62 хуузу чүгле Кызыл хоорайга онаажып турар, Ак-Довурак хоорайга — 2 хуузу, артык 36 хуузу республиканың кожуннарының үлүүнге онаажып турар.

Борта демдегелен каар өөрүңчү чүүл — отчеттуг үениң ишинде республиканың каттышкан бюджетинче кирер шупту үндүрүглерниң хевире өзүлдиге болган, азы 122 хууга өскен. Федералдыг бюджетче шилчидип турар чаңгыс аай социал үндүрүг 117 хуу өскен, казымал байлактарны казып тыварының талазы-биле үндүрүг 2 катап өскөн, хемчээли өскерилген орулганың чаңгыс аай үндүрүгү 133, транспорт үндүрүгү — 148, үндүрүг онаарының бөдүүнчүктен системанын ажыглааны-биле чаңгыс аай

үндүрүг 131 хуу өскөн.

Чамдык үндүрүглерниң кирилдизи баткан. Чижээлээрге, немээн өртекке үндүрүглер талазы-биле кирилде 39 млн. рубльге кызырылган азы 39, суг үндүрүгү — 1 млн. рубльге азы 51 хуу, алкоголь продукциязының акцизтери — 15 млн. рубльге кызырылган.

— **Федералдыг бюджетче кирилде бо чылын баткан деп турар, ол шын ирги?**

— 2007 чылдың январь-июньда федералдыг бюджетче үндүрүглерни болгаш чыылдаларны 284 млн. рубльге кирген. Эрткен чылдың бо үези-биле алырга, 19 млн. рубльге кызырылган азы 6 хууга. Федералдыг бюджетче кол кирилдени чаңгыс аай социал үндүрүг азы 73 хуузу немээн өртекке үндүрүглер 21 хуузу, казымал байлактарны казып тыварының үндүрүгү 2 хуузу хандырган.

Организацияларның орулганындан үндүрүглерниң кирилдизи 1,5 катап өскөн азы 2,6 млн. рубль болган. Немээн өртекке үндүрүглерге хамаарыштыр чугаалаарга мындыг, Беларусь Республикадан Россия Федерациязының девискээринче кирип сөөртүп турар барааннарга, үндүрүг төлөкчилериниң чок болганы-биле кирилде 14 млн. рубльге кызырылган. Бо үндүрүг федералдыг бюджетче кирер, ынчангаш федералдыг бюджетче чыылданып баткан чылдагааны мында болуп турар.

Федералдыг бюджетче шилчидип турар чаңгыс аай социал үндүрүгү кирилдизиниң өзүлдизи, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 29 млн. рубль болган азы 17 хуу өскөн.

— **А девискээр бюджетиде...**

— Бо чылдың бирги чартында республиканың үндүрүг органнары

тус черниң бюджетинче 725 млн. рубльдиң үндүрүглерин болгаш чыылдаларын чыып кириген, ооң ишинде республика бюджетинче 479 млн. рубльди, а тус черниң бюджетинче 246 млн. рубльди. Өзүлдизин кирилдизи 120 хуу болган азы 118 млн. рубльди, ооң ишинде республика бюджетинче 68 млн. рубльди, тус черниң бюджетинче 50 млн. рубльди кириген.

Девискээр бюджетиниң орулгалыг кезээниң кол тургустунар дөзү хуу кижилерниң орулганының үндүрүгү болуп турар, ол ниити үндүрүгүнү 75 хуузу азы 543 млн. рубль, организацияларның орулганының үндүрүгү — 6 хуузу азы 40 млн. рубль болгаш оюн бизнеси-4 хуузу азы 27 млн. рубль.

2007 чылдың бирги чартында девискээр бюджетинче кирилдениң контроль көргүзүглерин 98,5 хууга күөсеткен, ооң ишинде республика бюджетинде — 94 хууга, тус чер бюджетинде — 108 хууга.

Девискээр бюджетинче кирилделерниң контроль көргүзүглерин республиканың 14 кожуннары күөсеткен, а чүгле Тою — 66 хуу, Улуг-Хем — 94 хуу, Мөңгү-Тайга — 92 хуу, Кызыл хоорайның округтары 95, Ак-Довурак — 90 хуу күөседип, бердинген планын күөседип шыдаваан болуп турар.

— **Федералдыг болгаш тус черниң бюджетинден аңгыда, күрүнениң бюджеттен дашкаар фондулары бар болгай, бо дээрге кончуг социал ужур-дузалыг фондулар болур, мында кирилде кандыг байдал тургузуп турары, Николай Алексеевич?**

— Федералдыг бюджетче шилчидип турар чаңгыс аай социал үндүрүгден аңгыда, чаңгыс аай социал үндүрүглерниң төлевириде ыяал-ла пенсия камгаладылганының дадырып камгаладылганы кирип турар. Күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларында ниити өрениң түңү 649 млн. рубль четкен,

2006 чылдың бо үезинге деңнээрге, 99 млн. рубльге өскөн азы 18 хуу.

Ыяал-ла пенсия камгаладылганының камгаладылганы дадырынга бо чылын 519 млн. рубль кирген. Албан социал камгаладылганын углангышкынын чарыгдалының учеду чокка федералдыг социал камгаладылгаче 20 млн. рубльди чыып кириген, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, кирилдениң өзүлдизи 1,5 млн. рубль болган азы 8,2 хууга өскөн.

Медицианың ыяал-ла камгаладылганының федералдыг фондузунче 37 млн. рубльди кирер тургаш, 39 млн. рубльди кирген азы 105 хууга күөсеткен. Өзүлдизин темпизин 2006 чылдың бо үезинге деңнээрге, 135 хуу өскөн азы эрткен чылга деңнээрге, 10 млн. рубль хейнү кириген.

Медицианың ыяал-ла камгаладылганының девискээр фондузунче шилчидип турар чаңгыс аай социал үндүрүгүнү темпизиниң өзүлдизи 125 хуу болган, эрткен чылга деңнээрге, 14,4 млн. рубль хейнү чыып кириген.

— **Түннелинде чүңү чугаалап болур силер, Николай Алексеевич?**

— Ниити көргүзүглер талазы-биле республиканың үндүрүг органнарының ажилдакчылары бирги чартык чылда багай эвес ажилдаанын бадыткап турар. Бар турган курлавырларны ажылдап тургаш үндүрүглерни болгаш чыылдаларны көвүдөдир сорулганы салып турар бис. Ындыг курлавырлар бисте бар.

Бюджет системаның теле-вирлер талазы-биле үндүрүг төлөкчилериниң өрелерин кызырары — үндүрүг органнарының мурнунда эң мурнады шийтирлээр айтырыгларны бирээзи болуп артып турар. Ол айтырыгы бо чылдың төнчүзүнге чедир шийтирлээр дээш бүгү күштү угландырар апар бис. **Сергей ХЕРТЕК** чугаалашкан.

Прокурор хыналдалары

НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЛЕРДЕР:
хемчеглер алдынып турар, ынчалза-даа...

Тыва Республиканың прокуратура органнары «Кадык-шыл», «Өөредилге», «Россияның хамаатыларына — таарымчалыг чурттаар бажың», «Агроулетпүрнүң хөгжүлдизи» мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни амыдыралда боттандырып турарының хоойлужудулгазын күүседип турарын ай санында хынап турар. Ооң түңнелдериниң анализин езугаар алырга, күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнары национал төлевилелдерни болгаш тускай сорулгалыг федералдыг программаларны боттандырыарының эргежок чугула хемчеглерин ап турар. Угланышкын бүрүзүңгө хамаарыштыр нормативтиг актыларны хүлээп алган. Ооң-биле чергелештир прокурор хайгааралдары бюджет хөреңгилериниң чарыгдалдарында чамдык четпестерни илереткен.

Бо чылын национал төлевилелдерни боттандырып тургаш, федералдык хоойлужудулганың 138 хажыдышкынын болдурганын Тываның прокурорлары илереткен. Буруулук кижилерни харыс салгага онаар болгаш хажыдышкыннары эдери-биле прокуратура ажилдакчылары 61 айтышкын бижикти кылган, чеди сагындырыгны чарлаан, хоойлу езугаар эвес 102 эрге-хоойлу актыларынга удурланган. Судтарже 25 билдиришкини чоруткан.

Россияның Саң-хөө хайгааралының федералдык албанының Тыва Республикада девискээр эргелели-биле шүүштүрүлгө актызын езугаар алырга, эрткен чылын «Кадыкшыл» национал төлевилелди боттандырыарына бистип республикага 115 млн. рубль келген. Оларның 109 миллионун хынаан. 1 миллион 189 муң рубльдин саң-хөө хажыдышкыннары илереттинген. Ооң иштинден: 574,8 муң рубль — бюджет хөреңгизин шын эвес ажылгаан; 154 муң рубльди ажыктыг эвес ажылгаан; 51,6 муң рубльди тускай сорулгага ажыл-лаваан. Эске-даа саң-хөө хажыдышкыннары 409 муң рубль болган.

Мону бадыйткаары-биле каш чижектен көргүзээли. Кызыл хоорайның поликлиникашы эмчи ажилдакчыларының шөлээ акшазын төлээр талазы-биле өрелени берген. Кызыл хоорайның прокурору Э.Орешков бо фактыга үндезилээш, Тываның найысылалының мэри Д.Донгакка ону төлээр айтышкынны берген. Кызыл кожуунун төп эмнелгези РФ-тиң Күш-ажыл кодекзиниң 139 чүүлүнүн негелделерин хажыткан. Эмнелге ажилдакчыларының ортума шалыңын санап тургаш, аңаа немелде эмчи дузазын чедиргени дээш компенсация төлөвирин кирибээн болган. Ынчангаш чүгле чаңгыс кожуунун эмнелге ажилдакчылары 433,8 муң рубльди чедир албаан. Кожуунун прокурору Артур Монгуш кожуун судунче өре акшазын төлөп бээр дугайында 22 хомудал билдириши-

мун тургузар дугайында Тыва Республиканың Чазааның доктаалының 4 дугаар пунктузун үрээш. Бо факт-барымдааларга хамаарыштыр прокурор хемчегни алган.

«Россияның хамаатыларына чурттаарына таарымчалыг орансава» деп мурнады хөгжүдөр национал төлевилелди боттандырып тургаш, бюджет хоойлужудулгазынга хажыдышкыннары кылганын хыналдалар илереткен. 2002-2010 чылдарда «Чуртталга бажыңы» деп тускай сорулгалыг программага, «Кызыл хоорайның ашталга тудугларына» инвестиция төлевилелинге федералдык бюджеттен тускайлап берген хөреңгини чогумчалыг ажыл-лаваанын саң-хөө органнарының хыналдазы тургускан. Тыва Республиканың Чазааның капитал тудуг эргелели федералдык бюджеттен келген акшаны чогуур үезинде шингээди албаан, дыка үр уениң дургузунда счедунга шимчээшкин чок чыткан. Эргелелдин начальнигинге прокурор ону дүргөн шингээди алыр дугайында бижикти чоруткан.

Республиканың прокуратуразына хамаатылардан кирген хомудалдарны болгаш билдиришкыннерни прокуратура ажилдакчылары хынап көөрге, «Аныяк өг-бүлелерни чуртталга бажыңы-биле хандыра» программаның болгаш 2002-2010 чылдарда «Чуртталга бажыңы» федералдык тускай сорулгалыг программаның киржикчилериниң эргелерин хажытканы илереттинген. Чээли алыр аныяк өг-бүлелерниң даңзызын тургузарда, тус чер бот-башкарылга органнарының саналдарын барымдаалаваан турган. Бо факт-барымдаага үндезилээш, прокурор республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыдыныче ону эдер бижикти чоруткан, оларны чугаалажып көргөн болгаш дилеглерни хандырган.

«Федералдык хоойлужудулга езугаар тургускан чуртталга бажыңнары-биле хандыра» хамаатыларның категорияларының талазы-биле күрүне хүлээлгелерин күүседип программаны боттандырыарына федералдык бюджеттен тускайлап берген акшадан 925 муң рубльди өскээр чарыгданан хынаар саң-хөө органнары илереткен. Россияның Саң-хөө хайгааралының Тыва Республикада девискээр эргелелиниң актызын көргенин түңнелинде республиканың прокурору ТР-ниң көдээ ажил-агы болгаш аш-чем, чуртталга база коммунал ажил-агы сайыттарына, республиканың шериг комиссарына, Россияның Кеземче күүселдезиниң федералдык албанының Тыва Республикада эрге-

лелинге болгаш Кызыл хоорайның мэринге бижиктерни чоруткан.

«Россияның хамаатыларына чурттаарына таарымчалыг орансава» деп мурнады хөгжүдөр национал төлевилелиниң чуртталга тудуун хөгжүдериңиң угланышкынында эвээш эвес хажыдышкыннар бары илереп турар. Бо чылдың май-июнь айларда республиканың прокуратура ажилдакчылары бажың тудар чер участктарын бээриниң чурумунун дугайында хоойлужудулганың негелделерин күрүне эрге-чагырга, тус чер бот-башкарылга органнарының албан-хаакчылары, хынаар албаннар кайы хире күүседип турарын хынаан. Хыналда соонда, 58 нормативтиг хоойлу актыларынга прокуратура удурланган. Прокурорлар чер аукционнарын эрттирип турарының чурумунда, бажың тудар чер участктары бээриниң чагыгларын көрүп турарының хуусаазында хажыдышкыннары илереткен. Оон аңгыда чуртталга бажыңнары тудар девискээрлерде инженер тудуглары, чер участктарын арендага дамчыдып бээриниң дугайында информация чок болуп турар. Күрүнениң кадастра учедунга чер участктарының аразын демдеглээр хемчеглерни албайн турар... Тус чер бот-башкарылга органнарына хажыдышкыннары эдер дугайында 27 бижикти прокурорлар чоруткан.

Россияның Президентизи Владимир Путин мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни амыдыралга боттандырыарына тускайлап берген көпөөк бүрүзү чарыгдар ужурулу черинге ажыглаттырган турарын ону хынаар саң-хөө органнарының болгаш күш структураларының төлээлеринден негээн. Бо сорулганы шиитпирлээринге прокуратура органнары кол рольду ойнаарын айтыткан. Тыва Республиканың прокурору Павел Бухтояров прокуратура ажилдакчыларында мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни боттандырып тургаш, федералдык хоойлужудулганы сагырының прокурор хыналдаларын күштелдирерин, бюджет хөреңгизин оорлаан болгаш ол сорулгага эвес өскээр ажылгаан дүжүметтерни хемчеглер алырын шыңгырадырын негээн. Россияның Саң-хөө-бюджет хайгааралының федералдык албанының Тыва Республикада девискээр эргелели сентябрьда Тыва Республикада «Агроулетпүр комплекзиниң хөгжүлдизи» мурнады хөгжүдөр национал төлевилелди боттандырыары-биле чоруткан бюджет хөреңгилерин кайы хире ажыглап турарын хынаар.

Василий КРИВДИК,
Тыва Республиканың прокурору
нуң МИЧ болгаш хөй-ниити-биле харылзаа талазы-биле улуг дузалакчызы.

Судче чоруткан

ӨСКЕНИНҢ ӨНЧҮЗҮН ШИҢГЭЭТКЕНИ ДЭЭШ

Кызыл хоорайның суд приставы—күүседикчинге хамааржыр кеземче херээн Тыва Республиканың прокуратуразының Онза херектер талазы-биле истелге эргелелиниң истекчизи Сергей Мижит судче кириген.

Ол дээрже, Россия Федерациязының Юстиция яамызының Онза чугула херектер күүселдезин боттандыра талазы-биле албаның суд приставтарының Тыва Республикада эргелелиниң районнар аразының салбырына ажилдап турган суд приставы-күүседикчизи Виталий Князев-дир. Россия Федерациязының Кеземче хоой-

лузунун 160 чүүлүнүн 4 кезээнде көргөн кем-херек үүлгедишкенин кылгаш, ол буруудап турар, тодарагайлаарга, өске кижиниң улуг хемчээлдиг өнчүзүн бодунга шиңгээди алган болгаш ону чарыгдан болуп турар. Виталий Князев суд күүседикчизи хүлээлгезин күүседип чоруп тургаш, 2005 чылдың сентябрь 1-ден эгелээш,

2006 чылдың ноябрь 20-ге чедир суд шиитпирин езугаар өрелиг бүүдүрүлгелерден 1 миллион 885 муң рубльди хавырып алганын истелге илереткен. Ол хөй түңнүг акшаны банкыга дужаваан; боду шингээди алган. Ойнаар автоматтарга хостуг үезин эрттиреринге хандыкшылдыг суд күүседикчизи күрүне акшазын Тываның найысылалына ажилдап турган «чаңгыс холдуг бандиттерге» өргүпкен.

Виталий Сергеевич Князев хөй түңнүг акшаны чарыгданан буруудадып, байысадып турар

үеде Россия Федерациязының Конституциязының 51 чүүлүндө айтылган бодунун эргезин ажыглап, өчүк бээринден ойталап турган. Кеземче херээнниң материалдары-биле ол танышкан соонда, ону буруудадып турарын бижимел-биле долузу-биле билингеш, суд сайгарылгазының онзагай чурумун аңаа хамаарыштыр ажылгаар дугайында дилегни кириген. Ойнаар автоматтарга хандыкшылдыгны беш чылдан он чыл чедир хосталгазын казып шиидери манап турар.

Василий СТЕПАНОВ.

МЕГЕ АКШАЛАР:

ТӨӨГҮЗҮ болгаш
АМГЫ ҮЕДЕ

Мега акша кылыры шаандан бээр кайы-даа күрүнеге кончук аар кем-херек үүлгедишкени деп санадып келген. Англияга XII чүс чылда Генрих I хааның үезинде мега акша кылганнарының оң холун одура кезип турган. Россияга Петр I үезинде мега акша кылыр кижилерни өлүрүп шиидип турган, ону дыңнаткан кижилер шаңналдарны ап турган. Үелер өскерлирге шииткелдер чоорту чымчап келген.

Россияга 1993 чылда хөй санныг 50 муң рубльдин акшаларын кылып үндүргөн соонда, мега акшаны кылыры эрткен чүс чылдың 90 чылдарында канчаар-даа аажок көвүдээн. Мега акша кылган болгаш сайгарган кижилерни РФ-тиң Кеземче хоойлузу-нун 186 чүүлүн езугаар хөреңгизин хавырышпаан, беш чылдан сес чыл чедир хосталгазын казып шиидери көрдүнгөн. Мындыг херекти мурнунда кылгаш, шииттирип чораан кижилерни хөреңгизин хавырышпаан, сес чылдан он ий чыл чедир хосталгазын казып шиидер. Бөлүк кижилер мега акшаны кылгаш, сайгарар кем-херекти үүлгеткен болза, хөреңгизин хавырышпаан, сес чылдан он беш чыл чедир хосталгазын казып шиидер.

Россия Банкызының 2007 чылдың июльда медээзин езугаар алырга, муң рубльдин мега акшаларын кылыры көвей болуп турар. 23436 санныг ыңдыг акшаны хавырган. Беш чүс рубльдин чүгле 771, чүс рубльдин — 716, бежен рубльдин — 193, он рубльдин — 44 мега акшазын хавырган. Ол ышкаш хоойлу урекчилери беш рубльдин 106 мега көпөөн кылган. Муң рубльдин мега акшазын тодарадып алыры кончук берге болуп турар. Тускай кылган херексел, лупа чок болза, мега акшаларны тодарадыры берге.

Тыва Республикага сөөлгү үеде мега акшалар тыптыры көвүдөп турар. 2007 чылдың чеди айларының дургузунда Россия Федерациязының Кеземче хоойлузу-нун 186 чүүлүнүн 1 кезээ-биле 44 кеземче херээн оттурган. Ниитизи-биле 28400 рубль түңнүг мега акшаны хавырган, оларның хөй нуруузу муң болгаш беш чүстүн акшалары болуп турар. Мега акшалар колдуунда Кызыл хоорайның банкыларына кажан акшаларны санап турда, сайгарлыкчылар кирип алган акшазын дужаап турар үелерде илерээн. Мега акша кылып, кем-херек үүлгедип турар кижилерни илередип тывары кончук берге айтырыг, ыңдыг-даа болза, дүргөн хынамчалыг истелге хемчеглерин чоруткан түңнелинде мега акша кылып турганына каразыттырган б кижини туткан. Оларның ортумака назыны 25 харлыг, шуптузу ажил чок кижилер болган.

Бир эвес таварылга болуп силерниң рубльдеринер аразында мега акша барын билип кагзыңарза, бо дээрже аар кем-херек үүлгедишкени деп бир дугаарында санаңар. Ооң дугайында дыңнадыр хүлээлгелиг силер. Ол акшаны берген кижини эскерген болзуңарза, идик-хевин, даштыкы хевирин, кандыг машинаны мунуп чоруурун билип алгаш, ТР-ниң Иштики херектер яамызының дежурный кезээнге, Кызылдың иштики херектер эргелелинге, Федералдык айыыл чок чорук эргелелинге дыңнадыңар.

Мега акша кылып, ону сайгарар бодаваңар, кем-херек үүлгедишкениниң орунче киргенинер ол, ыңдыгларны хоойлу эң-не шыңгызы-биле ялалар апар.

Евгения НАНЗАТ-ООЛ,
ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

Маргылдааның ийги үе-чадазы эгелзэн

«Наадым-2007» база 2007 чылда Тыва Республиканың чемпионун тодарадыр, дакпырлаштыр эртирип турар, шыдыраа маргылдаазы Кызыл хоорайда национал паркта август айның 10-15 хүннеринде болуп эртип турар.

Ук мөөрей-маргылдаа чартык түннел (август 10-11-де 5 салыгыг) болгаш түннел оюннар (август 12-15-те) деп ийи кезектиг. Бо чылдың эр улус аразында түннел оюннарга «Наадым-2006-ның» мөөрей-маргылдаазына шылгараан (шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидаттар: Орлан Сарыглар, Эдуард Ховалыг, Алдынбек Калындүү, Алексей Эрдынеев, Артыш Чүлдүм, Долаан Салчак, Лев Балдан, Мөңгүн-оол Түлүш, Леонид Мохов, Олег Дамбиев) 10 шыдыраачыдан аңгыда, чартык түннел оюннардан шилиттинип келген 20 ойнакчы — 30 кижиге; херээжен улус аразында 18 шыдыраачы (оларның аразында шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидаттар Наталья Ооржак (Кол) биле Евге-

ния Кол угбашкылар, шыдыраага Россияның спорт мастери Валерия Куулар) швейцар система-биле ойнап турар.

Бо маргылдаада шыдыраа спортунга Тываның шыырак дээн хоочун ойнакчылары, республиканың 9 дакпыр чемпиону Леонид Мохов, аңгы-аңгы чылдарда республика чемпионнары чораан Мөңгүн-оол Түлүш, Владимир Бузыкаев болгаш Валерий Куулар, Олег Дамбиев, Данзын-оол Лопсан, Дадар Буду оларның биле кады аныктардан база-ла аңгы-аңгы чылдарда республика чемпионнары Лев Балдан, Орлан Сарыглар, Алдынбек Калындүү, Эдуард Ховалыг, Наталья Ооржак (Кол), Валерия Куулар, келир

уениң сылдыстары болур студентилер Долаан Салчак, Херел Монгуш, Алексей Эрдынеев, Аян Самдан, Даниил Гребенкин болгаш школачылар Евгения Кол, Оолак Бадарчы, Владимир Мохов оларның салыг бүрүзүндө чараш ойнап турарын көргөш, магадаар кижидир мен» деп, Бай-Тайгадан келген хоочун шыдыраачы Киров Хунан чоргаарла-

нып турар болду. Түннел оюннарда эр улус аразында август 12-де баштайгы хүннүн 2 салыгынын соонда, Дадар Буду, Леонид Мохов, Аян Самдан, Лев Балдан, Валерий Куулар олар 2-2 саннарлыг; херээжен улус аразында 4 салыг соонда Наталья Ооржак (Кол) биле Валерия Куулар 4-4 саннарлыг болуп, мурнап чоруп олураптар.

Күрү-Базыр САЛЧАК, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүну.

Марафонга шылгарааннар

Бо чылдың Республика Хүнүнүң болгаш «Наадым-2007» байырлалдарының спортчу хемчеглеринге хамааржыр эр болгаш херээжен улус аразында 42 км 195 метр хемчээлдерге чадаг чарыш маргылдаазы (марафон) август 12-де эрткен.

Аңаа 35 хар чедир эр улус аразында Улуг-Хем кожууннун төлээзи Хамар-оол Минчеш (марафон хемчээлин 2 шак 43 минута 04 секундада эрткен) 1-ги черни элээш, машина шаңналга төлөптүг болган. Ийги черни Кызылдан Айдың Иргит (2 шак 47 минута 58 сек.), үшкү черни Кунгуртуг чурттуг Равиль Доржу (2шак 51 минута 01 секунда) элээшнер. 45 хардан улуг назылыг хоочуннар аразында бирги черни Николай Ховалыг (3 шак

22 мин.07 сек.), ийги черни Алексей Оюн (3 шак 25 мин. 18 сек.) (кайызы-даа Кызыл) олар элээшнер.

Ол-ла хемчээлге 35 хар чедир назылыг херээженнер аразында Кызылда автоорук техникумунун башкызы Роза Сотпа кымга-даа мурнатпайн келгеш (3 шак 30 минута

55 секунда), машина шаңналды алган. Ийги черни Светлана Түлүш (3 шак 46 мин. 10 сек.), үшкү черни Наталья Сименова (4 шак 01 мин. 23 сек.) олар элээшнер.

Бистиң корр.

Республика Хүнүн болгаш малчыннар байырлалы «НААДЫМ-2007»-ни эрттирериниң ПРОГРАММАЗЫ

2007 чылдың август 15-те

ТОС-БУЛАК, «ӨГ ХООРАЙЖЫГАЖЫ»

9.00-9.30 шакта — Малчыннар байырлалы «Наадым-2007»-ниң кожууннардан киржикчилериниң аът парады.

9.30-10.00 шакта — «Аъттың эң тулган дериг-херексели» конкурс.

10.00-15.00 шакта — Аът чарыжының талазы-биле маргылдаалар:

1.42 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг аъттар).

2.20 км хемчээлге аът чарыжы (4 хар чедир назылыг аъттар).

3.15 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг челер аъттар чарыжы).

4.15 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг чыраа аъттар чарыжы).

5.10 км хемчээлге аът чарыжы (4 хар чедир назылыг челер болгаш чыраа аъттар чарыжы).

10.00-12.00 шакта — «Өглер хоорайжыгажының» ажыдышыкыны, мал ажылының мурнакчыларын шаңнаары, «Эң тулган өг» конкурс.

10.00-14.00 шакта — Чеп эжеринге конкурс.

10.00-14.00 шакта — «Тыва далган» конкурс.

10.00-14.00 шакта — «Кидисти хол-биле белеткеп кылыры» конкурс.

10.00-12.00 шакта — «Эң тулган национал чем» конкурс.

10.00-14.00 шакта — «Аргамчы-биле шал-бадаары», «Аът өөредири» конкурс.

12.00-16.00 шакта — Концерт.

АРАТ ШӨЛҮНГЕ

12.00-14.00 шакта — Театржиткан көргүзүг.

14.00-18.00 шакта — Кожуун артистериниң киржилгези-биле концерт.

19.00-22.00 шакта — Тыва эстраданың сылдыстарының киржилгези-биле «Бис Тываның келир үези бис» деп аныктар программасы.

ТЫВАНЫҢ В.КӨК-ООЛ АТТЫГ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

14.00-18.00 шакта — Көдээ ажил-агыи дериг-херекселдериниң, технологияларының болгаш техниказының делгелгези.

15.00-18.00 шакта — Тыва Республиканың малчыннарының Бирги съездизи. Мурнакчы малчыннарны күрүне шаңналдары-биле шаңнаары. «Наадым-2007»-ниң 17 чемпион малчыннарын шаңнаары.

18.00-19.00 шакта — Уран чүүл мастерлериниң концерти.

2007 чылдың август 16-да

ТОС-БУЛАК, «ӨГ ХООРАЙЖЫГАЖЫ»

9.00-10.30 шакта — Республика Хүнүнге болгаш малчыннар байырлалына тураскааткан конкурстарның тиилекчилерин шаңнаары.

10.30 шакта — «Өг хоорайжыгажының» хаашкыны. Кожуун артистериниң киржилгези-биле концерт.

«ХҮРЕШ» СТАДИОНУНГА

13.00 шакта — Тыва Республиканың хүрешке чемпионады. Муңгу-малчыннарны алгап-мактаары.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нийтилел-политиктиг килдиз — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агыи, үлөттүр килдистери — 2-17-09, 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8517. Чагыг 100.

Красноярскиниң күрүнениң башкы университеди чалап тур

ККБУ-нун Кызылда төлээ чери телевириг бот-өөредилге-биле өөренир күзелдиглерни дараазында мергежилдерге хүлээп ап эгелээр:

1. Тускай психология (кандыг-даа организацияга психологтап болур)

2. Логопедия

Бо ийи мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжин),эмчи училищезин доосканнарны алыр.

3. Организацияга менеджмент албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, организацияларга база улус өөредилгезинге удуртукчуларны белеткээр. Дээди эртемниг азы тускай ортумак эртемниг кижилерни алыр.

Херек документилен:

1. Билдиришкни (тускай хевириниң);

2. 4 фото-чурук (3x4 см);

3. дипломнун боду (демдектерлиг капсырылгазы-биле кады); нотариуска бадыткаттынган дипломнун 2 хоолгазы база херек;

4. эмчи шынзылгазы (086-У майык);

5. күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (кадрлар килдизи таңмалап бадыткаар);

6. өгленишкен дугайында херечилелдин хоолгазы (фамилиязы өскерилгенде);

7. скоросшиватель-папка;

8. паспорт база ооң бөдүүн хоолгазы;

Документилерни 2007 чылдың июль 2-ден август 20 чедир, ажыл хүннеринде 10 шактан 17 шакка чедир, дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл, Калинин кудумчузу, 1Б, Машзавод бажыңы, төп подъезд, 3-кү каът.

Телефону: 2-27-75.

Тыва Республиканың эң эки инновация телевилелинге КОНКУРС

Инновация ажыл-чорудулгазын хөгжүдөр, республиканың эртем-шинчилел, өөредилге институттарының, албан черлериниң, а ол ышкаш чурттакчы чоннун инновациялыг идепкейлиг чоруун деткиир болгаш идепкейжидер сорулга-биле

Тыва Республиканың Экономика яамызы

Тыва Республиканың эң дээр инновациялыг

телевилелинге ээлчеглиг конкурсту чарлап тур

Конкурса ажыл-чорудулганың бүгү адырларына хамааржыр инновациялыг коллективтиг болгаш хууда-даа телевилелдерни кирип болур. Олар ажылдап кылышыкының үзел-бодалдар, ажылдап кылышыкын, ажылгалга кирир чадазында туруп болур.

Ажык конкурс 2007 чылдың август 1-ден эгелзэн. Конкурса киржириниң чагыгларын 2007 чылдың октябрь 1-ге чедир хүлээп алыр. Түннелдерин массалыг информацияның чепсектеринге чарлап дыңнадыр.

Конкурса чагыгларын шын белеткээң өнү хевиринден хамаарылга чокка бүгү организациялар, бүдүрүлгелер болгаш албан черлери, а ол ышкаш боттарының эртем ажылдап кылышыкынары база ажыдышыкынары бар тус-тус кижилер киржип болур. Шаңналдар алырынга идип үндүрүп турар телевилелдер дараазында негелделерге дүржүр, ужурулг, инновациялыг угданышыкыныг (чаа уг-шигилг), орулга бээр аргалыг (коммерция шаңнарларлыг), чогуур техника-экономиктиг үндөзилдиг болур ужурулг.

Конкурса киржириниң документилен бөлүүн «боду» база «хоолгазы» деп ийи экземплярга кирир.

Ажылдап кылышкылар болгаш авторлар конкурстун харысалгалыг секретарына конкурс киржикчилериниң даңзызынга бүрүткеткен туруп ужурулг

Конкурс дугайында тодаргай медээлерни болгаш конкурс киржикчилериниң документиленериниң бөлүүн дараазында адрестен ап болур:

667000, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18. Чазак бажыңы, 213 кабинет. Телефонуну 3-55-20. e-mail: mineconom@tuva.ru

Чагыкчының бажыңыга чеде бергеш арын-баш будуурун куда мурнунда кылыры, (күзээр болза, кежээки база өөредип тургаш арын-баш будууру).

Профессионал чурукчу косметика талазы-биле сүмелерни берип болур. Ол косметика бизнестинде 5 чыл чедишкениг ажылдап турар. Төлевири өртээ улуг, ынчалзажок ажылы эки шынарлыг.

Харылзажыр телефону 3-80-31.

Бодалдар энциклопедиязы

Амыр-дыш чок байдал болгаш оожургал бербестээн сагыш-сеткил—оон ынайгы бурунгаар деп-шигилгениң эрежок чугула бир негелдези-дир.

Джордж Вашингтон.

Дайзынын өршээри—кайгамчык маадырлыг чорук-тур; ынчалзажок оон-даа артык кайгамчык, оон-даа артык кижизиг, маадырлыг чорук бар—дайзынарын билип, хүлээп алыры-дыр. Ол дээрге чаңгыс угда оларны өршээри, агартыры, ооң-биле эпте-жип турары-дыр.

Томас Алва Эдисон.

Кижиге чедиксээр бедиктерлиг, ону чедип алгаш, оон-даа ыңай талыгыр бедикче чүткүүр, а ол дээрге аажок аар-берге орук-тур.

Морис Шевалье.

Бодунун ат-алдарыны үнелээр болзуңза, эки улус-биле эдержип чор, багай кижилер ара-

(Солуннун дараазында номери август 18-те үнер).

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээң.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетининиң-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылыаар.

ШЫН
e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

Маргылдааның ийги үе-чадазы эгелзэн

«Наадым-2007» база 2007 чылда Тыва Республиканың чемпионун тодарадыр, дакпырлаштыр эртирип турар, шыдыраа маргылдаазы Кызыл хоорайда национал паркта август айның 10-15 хүннеринде болуп эртип турар.

Ук мөөрей-маргылдаа чартык түннел (август 10-11-де 5 салыгыг) болгаш түннел оюннар (август 12-15-те) деп ийи кезектиг. Бо чылдың эр улус аразында түннел оюннар «Наадым-2006-ның» мөөрей-маргылдаазыга шылгараан (шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидаттар: Орлан Сарыглар, Эдуард Ховалыг, Алдынбек Калындүү, Алексей Эрдынеев, Артыш Чүлдүм, Долаан Салчак, Лев Балдан, Мөңгүн-оол Түлүш, Леонид Мохов, Олег Дамбиев) 10 шыдыраачыдан аңгыда, чартык түннел оюннардан шилиттинип келген 20 ойнакчы — 30 кижиге; херээжен улус аразында 18 шыдыраачы (оларның аразында шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидаттар Наталья Ооржак (Кол) биле Евгения Кол угбашкылар, шыдыраага Россияның спорт мастери Валерия Куулар) швейцар система-биле ойнап турар.

Бо маргылдаада шыдыраа спортунга Тываның шыырак дээн хоочун ойнакчылары, республиканың 9 дакпыр чемпиону Леонид Мохов, аңгы-аңгы чылдарда республика чемпионнары чораан Мөңгүн-оол Түлүш, Владимир Бузыкаев болгаш Валерий Куулар, Олег Дамбиев, Данзын-оол Лопсан, Дадар Буду оларның биле кады аныктардан база-ла аңгы-аңгы чылдарда республика чемпионнары Лев Балдан, Орлан Сарыглар, Алдынбек Калындүү, Эдуард Ховалыг, Наталья Ооржак (Кол), Валерия Куулар, келир

үениң сылдыстары болур студентилер Долаан Салчак, Херел Монгуш, Алексей Эрдынеев, Аян Самдан, Даниил Гребенкин болгаш шолачылар Евгения Кол, Оолак Бадарчы, Владимир Мохов оларның салыг бүрүзүндө чараш ойнап турарын көргөш, магадаар кижидир мен» деп, Бай-Тайгадан келген хоочун шыдыраачы Киров Хунан чоргаарла-нып турар болду.

Күрү-Базыр САЛЧАК, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүну.

Наадымга уткуштур

Түннел оюннарда эр улус аразында август 12-де баштайгы хүнүнүн 2 салыгының соонда, Дадар Буду, Леонид Мохов, Аян Самдан, Лев Балдан, Валерий Куулар олар 2-2 саннарлыг; херээжен улус аразында 4 салыг соонда Наталья Ооржак (Кол) биле Валерия Куулар 4-4 саннарлыг болуп, мурнап чоруп олураарлар.

Марафонга шылгарааннар

Бо чылдың Республика Хүнүнүн болгаш «Наадым-2007» байырлалдарының спортчу хемчеглеринге хамааржыр эр болгаш херээжен улус аразында 42 км 195 метр хемчээлдерге чадаг чарыш маргылдаазы (марафон) август 12-де эрткен.

Аңаа 35 хар чедир эр улус аразында Улуг-Хем кожунунун төлээзи Хамар-оол Минчеш (марафон хемчээлин 2 шак 43 минута 04 секундада эрткен) 1-ги черни элээш, машина шаңналга төлептиг болган. Ийги черни Кызылдан Айдың Иргит (2 шак 47 минута 58 сек.), үшкү черни Кунгуртуг чурттуг Равиль Доржу (2шак 51 минута 01 секунда) элээш. 45 хардан улуг назылыг хоочуннар аразында бирги черни Николай Ховалыг (3 шак

22 мин.07 сек.), ийги черни Алексей Оюн (3 шак 25 мин. 18 сек.) (кайызы-даа Кызыл) олар элээшнер.

Ол-ла хемчээлге 35 хар чедир назылыг херээженнер аразында Кызылда автоорук техникумунун башкызы Роза Сотпа кымга-даа мурнатпайн келгеш (3 шак 30 минута

55 секунда), машина шаңналды алган. Ийги черни Светлана Түлүш (3 шак 46 мин. 10 сек.), үшкү черни Наталья Сименова (4 шак 01 мин. 23 сек.) олар элээшнер.

Бистиң корр.

Республика Хүнүн болгаш малчыннар байырлалы «НААДЫМ-2007»-ни эрттирериниң ПРОГРАММА ЗЫ

2007 чылдың август 15-те

ТОС-БУЛАК, «ӨГ ХООРАЙЖЫГАЖЫ»

9.00-9.30 шакта – Малчыннар байырлалы «Наадым-2007»-ниң кожуннардан киржикчилериниң аът парады.

9.30-10.00 шакта – «Аъттың эң тулган дериг-херексели» конкурс.

10.00-15.00 шакта – Аът чарыжының талазы-биле маргылдаалар:

1.42 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг аъттар).

2.20 км хемчээлге аът чарыжы (4 хар чедир назылыг аъттар).

3.15 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг челер аъттар чарыжы).

4.15 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг чыраа аъттар чарыжы).

5.10 км хемчээлге аът чарыжы (4 хар чедир назылыг челер болгаш чыраа аъттар чарыжы).

10.00-12.00 шакта – «Өглер хоорайжыгажының» ажыдышкыны, мал ажылының мурнакчыларын шаңнаары, «Эң тулган өг» конкурс.

10.00-14.00 шакта – Чеп эжеринге конкурс.

10.00-14.00 шакта – «Тыва далган» конкурс.

10.00-14.00 шакта – «Кидисти хол-биле белеткеп кылыры» конкурс.

10.00-12.00 шакта – «Эң тулган национал чеп» конкурс.

10.00-14.00 шакта – «Аргамчы-биле шал-бадаары», «Аът өөредир» конкурс.

12.00-16.00 шакта – Концерт.

АРАТ ШӨЛҮНГЕ

12.00-14.00 шакта – Театржыткан көргүзүг.

14.00-18.00 шакта – Кожуун артистериниң киржилгези-биле концерт.

19.00-22.00 шакта – Тыва эстраданың сылдыстарының киржилгези-биле «Бис Тываның келир үези бис» деп аныктар программазы.

ТЫВАНЫҢ В.КӨК-ООЛ АТТЫГ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

14.00-18.00 шакта — Көдээ ажил-агыг дериг-херекселдериниң, технологияларының болгаш техниказының делгелгези.

15.00-18.00 шакта — Тыва Республиканың малчыннарының Бирги съездизи. Мурнакчы малчыннары күрүне шаңналдары-биле шаңнаары. «Наадым-2007»-ниң 17 чемпион малчыннарын шаңнаары.

18.00-19.00 шакта — Уран чүүл мастерлериниң концерти.

2007 чылдың август 16-да

ТОС-БУЛАК, «ӨГ ХООРАЙЖЫГАЖЫ»

9.00-10.30 шакта — Республика Хүнүнге болгаш малчыннар байырлалына тураскааткан конкурстарның тиелекчилерин шаңнаары.

10.30 шакта — «Өг хоорайжыгажының» хаашкыны. Кожуун артистериниң киржилгези-биле концерт.

«ХУРЕШ» СТАДИОНУНГА

13.00 шакта — Тыва Республиканың хүрешке чемпионады. Муңгу-малчыннары алгап-мактаары.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агыг, үлеттүү килдистер — 2-17-09, 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8517. Чагыг 100.

Красноярскиниң күрүнениң башкы университеди чалап тур

ККБУ-нун Кызылда төлээ чери телебирлиг бот-өөредилге-биле өөренир күзелдиглерни дараазында мергежилдерге хүлээп ал эгелээр:

1. **Тускай психология** (кандыг-даа организацияга психологтап болур)

2. **Логопедия**

Бо ийи мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжин),эмчи училищезин доосканнарны алып.

3. **Организацияга менеджмент** албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, организацияларга база улус өөредилгезинге удурткучларны белеткээр. Дээди эртемниг азы тускай ортумак эртемниг кижилерни алып.

Херек документилер:

1. Билдиринишкин (тускай хевириниң);

2. 4 фото-чурок (3x4 см);

3. дипломнун боду (демдектерлиг капсырылгазы-биле кады); нотариуска бадыткаттынган дипломнун 2 хоолгазы база херек;

4. эмчи шынзылгазы (086-У майык);

5. күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (кадрлар килдизи таңмалап бадыткаар);

6. өгленишкен дугайында херечилелдин хоолгазы (фамилиязы өскерилгенде);

7. скоросшиватель-папка;

8. паспорт база ооң бөдүүн хоолгазы;

Документилерни **2007 чылдың июль 2-ден август 20** чедир, ажил хүннеринде **10 шактан 17 шакка чедир**, дараазында адреске хүлээп алып: **Кызыл, Калинин кудумчузу, 1Б, Машзавод бажыңы, төп подъезд, 3-кү каът.**

Телефону: 2-27-75.

Тыва Республиканың эң эки инновация төлевилелинге КОНКУРС

Инновация ажил-чорудулгазын хөгжүдөр, республиканың эртем-инчилел, өөредилге институттарының, албан черлериниң, а ол ышкаш чурттакчы чоннун инновациялыг идеяларын чоруун деткиир болгаш идеяларын сорулга-биле

Тыва Республиканың Экономика яамызы

Тыва Республиканың эң дээр инновациялыг

төлевилелинге ээлчеглиг конкурсту чарлап тур

Конкурса ажил-чорудулганың бүгү адырларына хамааржыр инновациялыг коллективтиг болгаш хууда-даа төлевилелдерни кирип болур. Олар ажилдап кылышкынының үзел-бодалдар, ажилдап кылышкын, ажылгалга кирир чадазында туруп болур.

Ажык конкурс 2007 чылдың август 1-ден эгелзэн. Конкурса киржириниң чагыларын 2007 чылдың октябрь 1-ге чедир хүлээп алып. Түннелдерин массалыг информацияның чепсектеринге чарлап дыйнадыр.

Конкурса чагыларын шын белеткээр өңчү хевиринден хамаарылга чокка бүгү организациялар, бүдүрүлгелер болгаш албан черлери, а ол ышкаш боттарының эртем ажилдап кылышкыннары база ажыдышкыннары бар тус-тус кижилер киржип болур. Шаңналдар алырынга идип үндүрүп турар төлевилелдер дараазында негелделерге дүгжур ужурлуг, инновациялыг угланышкынныг (чаа уг-шиглиг), орулга бээр аргалыг (коммерция шаңнарлыг), чогуур техника-экономиктиг үндөзилелдиг болур ужурлуг.

Конкурса киржириниң документилер бөлүүн «боду» база «хоолгазы» деп ийи экземплярга кирир.

Ажилдап кылышкылар болгаш авторлар конкурстуң харысалгалыг секретарына конкурс киржикчилериниң даңзызынга бүрүткеткен турар ужурлуг

Конкурс дугайында тодаргай медээлерни болгаш конкурс киржикчизиниң документилериниң бөлүүн дараазында адрестен ап болур:

667000, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18. Чазак бажыңы, 213 кабинет. Телефону 3-55-20. e-mail: mineconom@tuva.ru

Чагыкчының бажыңына чеде бергеш арын-баш

будуурун куда мурнунда кылыры, (күзээр болза, кежээки база өөредип тургаш арын-баш будууру).

Профессионал чурукчу косметика талазы-биле сүмелерни берип болур. Ол косметика бизнестинде 5 чыл чедишкенин ажилдап турар. Төлевир өртээ улуг, ынчалзажок ажылы эки шынарлыг.

Харызажыр телефону 3-80-31.

Бодалдар энциклопедиязы

Амыр-дыш чок байдал болгаш оожургал бербестээр сагыш-сеткил — оон ынайгы бурунгаар депшилгенни эрежок чугула бир негелдези-дир.

Джордж Вашингтон.

Дайзынын өршээр — кайгамчык маадырлыг чорук-тур; ынчалзажок оон-даа артык кайгамчык, оон-даа артык кижизиг, маадырлыг чорук бар — дайзыннарны билип, хүлээп алыры-дыр. Ол дээрге чаңгыс угда оларны өршээр, агартыры, ооң-биле элте-жип турары-дыр.

Томас Алва Эдисон.

Кижиге чедиксээр бедиктерлиг, ону чедип алгаш, оон-даа ынайталыгыр бедикче чүткүүр, а ол дээрге аажок аар-берге орук-тур.

Морис Шевалье.

Бодунун ат-алдарыны үнелээр болзуңза, эки улус-биле эдержип чор, багай кижилер ара-

А. Герцен.

(Солунун дараазында номери август 18-те үнер).

ШЫН

e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яаманың Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттырган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айттыганы саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш авторлар боттары харылыаар.